

evolution and is aware that the problem of the human situation in the present-day technological world is the problem of the survival of western civilisation.

I would like to end by saying that (a) a basic humanist education, (b) the spread of higher education and (c) the collaboration of technologists, social scientists and humanists are essential for Man's happiness and for the further evolution of western civilisation.

BIBLIOGRAPHICAL NOTE

The concept of Western Man and that of western world considered as a complex of civilisations based on a common system of values, as far as the point of view of Arnold Toynbee on this subject have been discussed in a book which I published in 1960: *L'Humanisme à Venir*, Université d'Ankara, Faculté des Lettres (2nd edition: 1973).

Two papers, which I read in Aix-en-Provence (1963) and in Rio de Janeiro (1970), analyse the crisis of the humanist thought: *Humanisme actuel et Occidentalisation*, Actes du VIIe Congrès de l'Assoc. G. Budé, pp. 579-588, Les Belles Lettres, Paris 1964 (republished: *Humanisme Contemporain*, pp. 69-76, Les Belles Lettres, Paris 1964); and *Les Etudes Classiques à l'Age Technologique* in "Anatolia" XV, pp. 41-54, Ankara 1973.

Knowledge for what (Princeton, 1939) is the well-known book of Robert S. Lynd.

Franco Ferrarotti's book, referred to on page 2, is *Idee per la nuova società*, Vallecchi editore, Florence 1966.

Discussing the rediscovery of truths pointed out long time ago by humanists or thinkers of classical time three scholars have been mentioned: William H. White jr.'s book *The Organization Man* was published in 1957, New York. E. R. Dodds' inaugural lecture quoted is *Humanism and technique in Greek Studies*, London 1936. Kurt von Fritz read his report at the symposium organized on the occasion of the 14th General Assembly of FIEC (Paris, August 1972): *The Position of Classical Studies in Our Time*.

On timing in industrial society see L. Mumford, *Technics and Civilization*, London 1946, and G. Friedmann, *Où va le travail humain?* The writings of Taylor have been brought together in a book entitled *Scientific Management*, New York 1946. On the evaluation of history and sociology see B. Croce, *Terze pagine sparse*, Bari 1955, and M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, Mohr 1951, 2nd edition, pp. 105 s q.

On the new intellectual class and the function of the humanists in the society see C.P. Snow, *The Two Cultures and the Scientific Revolution*, Cambridge Univ. Press, New York 1962, and P. Jaccard, *Sociologie de l'éducation*, Paris 1962.

TEKNOLOJİ DÜNYASINDA İNSANIN DURUMU

SUAT SINANOĞLU

Batılı insan psiko-somatik özelliklerini zorlamayan, aksine bunları en elverişli şekilde geliştiren ve değerlendiren bir uygarlığın yaratıcısıdır. Batılı insan özgürlükle başkalarının haklarına saygıyı, bedensel sağlıkla iç huzuru, doğa sevgisi ile çevreye uyumu bağdaştırmasını bilmiş bir insandır. Mutluluğu güzelde, iyide, estetik zevkte bulmuş bir insandır.

Bu kültürün emanetçisi ve temsilcisi humanistlerdi. Klâsik okullar insanı ve akılcı değerler sistemini kuşaktan kuşağa aktarırlardı. Ama yakın zamanlarda, bir yandan mutlulukla refahın bir azınlığın ayrıcalığı olması, öbür yandan bilimle teknolojinin süratle gelişerek kitlelere bir çok kolaylıklar ve imkânlar sağlaması sonucunda insanların yaşadığı dünya temelli bir değişikliğe uğramıştır. Çevre şartlarını değiştiren insanın kendisi de değişmiştir. Bunda, meslekî formasyona ve uzmanlaşmaya büyük yer veren yeni tip okulların rolü önemli olmuştur. Okumuş insanlar çoğunluktadır. Bu çoğunluk bugün haklarının bilinçli savunucusudur; sadece insan olmanın kendisine bir çok haklar kazandırdığını bilmektedir; ama humanist kültürden yana zayıftır. Bugünkü insan ne "sapiens", ne de hattâ "faber"dir; "technologicus" olmuştur.

Humanist düşünce modern bilimin, teknolojinin, endüstri gelişmesinin dışında kalmakta inat etmiştir. Toplum hayatına eğilmekten kaçındığı için de önemini, arkadan da itibarını kaybetmiştir. Bu bunalım humanist eğitimi de sarmış, batı uygarlığının bunalımı şeklini almıştır.

Bugün klâsik okul dogmatik, pratik erekten yoksun, antidemokratik olmakla suçlanmaktadır. Çağ dışı olduğu, hayattan kaçtığı, ansiklopedik nitelikte olduğu söylenmektedir. Fakat klâsik okulun asıl fonksiyonu unutulmaktadır: klâsik okulun fonksiyonu, insanı otuz yüzyıllık bir tecrübenin geliştirdiği bir ideale göre yetiştirmektir. Bu okulda yetişen insan, gerektiğinde hayata uymayı reddedip, hayata kendi ilkelerine uygun bir biçim vermeyi bilen insandır.

İşte bu okul humanist düşüncenin gerilemesi ile gerilemiştir. Humanistlerin yol göstericiliğinden yoksun kalan bir dünyada insanların durumu çok güçleşmiştir.

Klâsik çağda matematik ve doğa bilimleri düşünürlerin formasyonunda önemli bir yer tutuyordu. Humanistler bu geleneği sürdürmüşlerdir; ama bugün artık bilim ve teknoloji alanındaki şaşırtıcı gelişmeyi izleyememekte ve teknolojinin etkisi altında yeni bir biçim alan toplum hayatının ve sorunlarının dışına itilmektedirler. Humanistler bir şeyin daha farkında görünmüyorlar: bugünkü kitleler bir çok alanlarda pek çok şey bilmek zorundadırlar. Bu bilgilerle ve bu bilgilerin oluşturduğu yeni bir bilinçle yeni okumuş insan zümreleri toplumda söz sahibi olmaktadır. Bunlar yaşayışlarına, çevrelerine, mesleklerine göre hayata değişik açılardan bakıyorlar. Humanistler bu çok cepheli, tanınması güç topluma eğilmek, sorunlarını incelemek ihtiyacını hiç bir zaman duymamışlardır. Bu yüzden de sosyolojinin -bilim olup olmaması bir yana- topluma bilimsel bir yaklaşım olduğunu kabul etmemişlerdir.

Psikolojinin vardığı sonuçlara önem vermedikleri gibi, kitlelerin çok yönlü eğitiminde pedagoğların da sözü olabileceğini düşünmemişlerdir. Kısaca, humanistler sorunların hacminin sorunların niteliğini değiştirdiğinden haberi değildirlere.

Toplum bilimlerine ilgi göstermeyen, sanatçı ruhu ve el marifeti isteyen zanaattan uzak duran humanistten teknolojiye ilgi duymasını beklemek yersiz olur. Bu yüzden humanist, eskiden mutlak hâkimi olduğu eğitim ve kültür alanlarında artık söz sahibi değildir. Batı dünyası ile batılı olmayan dünya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde de humanistlere danışan yoktur; olsa da, humanistlerin geçerli öğütler verebilecekleri şüphelidir. Bugüne kadar klâsik çağı iyi bilmeleri sayesinde kendi toplumlarını daha iyi anlayan, kendi toplumlarını daha iyi anladıkları için de klâsik çağı hep daha iyi aydınlatan humanistler, bugün kendi endüstri toplumlarına yabancıdırlar; bu yüzden de klâsik çağı yeni bir görüşle değerlendirmek gücüne sahip değildirlere.

Humanistlerin yerini toplum bilimciler almak iddiasındadırlar. İnsanı inceleyen onlar; eğitim, meslek öğrenimi, aile ve toplum ilişkileri konularında söz sahibi onlardır. Kendilerini kabul ettirmek için humanistlere çatmanın gerekli olduğuna inanmışlardır. Genellikle tarih ve felsefe temelinden yoksundurlar; insanın doğanın, fakat aynı zamanda otuz yüzyıllık bir tecrübenin ürünü olduğunu bilmezler, ya da göz önünde tutmazlar. Bu sebeple insanı üretme aracı, ürün tüketicisi olarak görürler. Bu durumda insanlık haline nüfuz etmeleri gerçekten güçtür. İnsanı fizyolojik yeteneklerine göre ya da belli bir fonksiyonu açısından inceler ve değerlendirirler. İşçinin ötesinde çok fonksiyonlu bir varlığın bulunduğunu, *insan*'ın bulunduğunu unuturlar.

Birleşik Devletler yöneticileri, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda

kalkınmak isteyen ülkelere yardım elini uzattıkları zaman, sermaye sağlamakla yetinmişler, bunun iyi kullanılmadığını görünce o ülkelerde ekonomist ve yönetici yetiştirme yolunu tutmuşlardı; fakat Amerikalılar iyi ekonomist ve iyi yönetici olabilmek için iyi bir formasyona sahip olmanın ve tüm olarak iyi eğitilmiş bir toplumun bireyi bulunmanın gerektiğini hiç bir zaman anlamamışlardır.

Sosyologlar, insanlığın geçirdiği evrimden yeterince haberi olmadıkları için, humanistlerin ya da vaktiyle klâsik çağ düşünürlerinin ortaya çıkarmış oldukları hakikatleri yeniden keşfetmeye götüren araştırmalara girişmektedirler. Meselâ, William W. White jr. humanist düşüncenin bilimle değil, teknikle çatıştığını söylemekle Prof. Reginald Dodds'un yıllarca önce ileri sürdüğü görüşü tekrarlamış olmaktadır. Aynı şekilde Prof. von Fritz, FIEC'in Ağustos 1972'de Paris'te düzenlediği bir seminerde, Watson davranışçılığına karşı çıkan Konrad Lorenz'in vardığı sonucu - insanların değişik yetenek ve eğilimlerle doğduğu gerçeğini - Aristoteles'in 2300 yıl önce ilân etmiş olduğunu belirtmiştir.

Sosyologların insanı anatomik-fizyolojik yapısı açısından incelemeleri, toplumsal örgütün bir ögesi olarak görmeleri, tüketim ekonomisinin açısından değerlendirmeleri, onu, Raymond Aron'un söylediği gibi, üretim düzeninin bir aracı durumuna düşürmüştür.

Toplum bilimciler inceledikleri uzak sebepleri, kökeni ve gelişimi ile ilgilenmemekle, olayı olaydan hareket ederek incelemekle, zaman içinde yayılmanın verdiği perspektife erişememekle, günün gerçekleri içinde hapsolmaktadırlar. Bu yüzden de günümüzde bilinçli bir evrime değil, olayların doğal akışına tanık olmaktadır.

Sosyologların yoğun çalışmaları, sofistlerden bu yana dış dünyadan insana çevrilen ilginin bugün insandan teknolojiye çevrildiği izlenimini uyardırmaktadır. Bu yüzden çağdaş insan teknolojinin ve endüstrinin kölesi durumuna düşmüştür.

Gerçekten endüstri bağımsız bir varlığa sahiptir; kendi iç kuralları vardır. Onlara göre yaşar. Yaşayabilmek için sürekli olarak gelişmek zorundadır. Bu da tüketimin sürekli olarak artmasını gerekli kılar. Bu artış piyasaya daima değişik ve çekici ürünler sürmekle sağlanır. Çağdaş insan da elinden geldiği kadar çok çalışır. Daha çok harcayabilmek için, daha çok kazanmak zorundadır.

Bu yüzden insan kendini makineye uydurmaya razı olmuştur. Fizyolojik özellikleri bu uğurda incelenmiştir (Taylorizm). Teknik ve meslekî öğretim,

insanı insan olarak eğiten disiplinlere ayrılan zamanın kısıtlanmasını gerektirmiştir. Oluşan yeni okumuş sınıf, sorunları kendi uzmanlık açısından görür, bu açıdan çözümlenmek ister; insanlık yanı zaıftır ve gittikçe daha çok zayıflamaktadır. Amerikalıların hayat anlayışı Avrupa'ya yayılmıştır. Değişme süratlidir. Yaşlılar buna ayak uyduramamakta; gençlik ise değişen hayata uygun düzenin kurulmasında ağır, kararsız, kaypak davranıldığı kanısındadır. Bu yüzden de isyan halindedir. Gençlik, teknolojinin yeni bir toplum ve devlet anlayışını zorunlu ve mümkün kıldığına inanmaktadır. İnsan vaktiyle doğaya köle olmaktan nasıl kurtuldu ise, şimdi de makineye köle olmaktan kurtulmalıdır.

Endüstri toplumunda zamanın dakika ve saniyelerle ölçülmesi, insanı kendi içine dönmekten, kendini dinlemekten alakoymaktadır. Modern insan ya çalışır, ya yabancılık duyduğu işini, çevresini unutmak için "eğlenir".

Çağdaş insanın kabul etmek zorunda kaldığı hayat geleneksel değerler sisteminin bazı temel taşlarını sarsmıştır.

Bedensel yorgunluğun, fikri çalışmanın, yaratma sevincinin insanın doğal ve yok edilmez özellikleri olduğundan şüphe edilemez. Pek iyi, bugünkü insanın hayatında büyük bir yer tutan ve yeni yayın teknikleri ile sağlanması güç olmayan "eğlenti" nedir? Eğlentiyi, kanımca, "başkalarının maceralarına, başkalarının yaratma faaliyetine ve eylemlerine seyirci olma" şeklinde tanımlayabiliriz: bu "seyirci olma" keyfiyeti insanın psiko-somatik özelliklerinden doğan bir ihtiyacın tatmini midir, yoksa sadece gerili sınırların gevşemesini sağlayan bir kendini bırakış mıdır?

Eğlenti ihtiyacının insanın işine, çevresine, ailesine ve hattâ kendisine yabancılaşmasından doğduğu ortadadır.

İşine yabancılaşmakla insan geleneksel değerlerinden birini daha yıkmıştır. İş ruhsal bir tatmin, hayatın en önemli uğraşı ve ahlak kaynağı olmaktan çıkmıştır. Bugünkü iş, insandan yaratıcılık, el marifeti, kişilik istememektedir. Bu sebeple insan yaratma ihtiyacını, faal olma ihtiyacını iş saatlerinde - *negotium* zamanında - değil, *otium* zamanında karşılamak zorundadır. Makineler insanlara daha bol *otium* sağlamak durumunda olduğuna göre, insanlar hayatlarının amacını ve anlamını *otium*'da aramalıdır.

Modern insan doğal çevresinden, hattâ çoğu zaman doğal hava ve doğal ışıktan uzaklaştırılmıştır. Bir betonarme ormanında yaşamaktadır. Doğadan uzaklaşan insan kozmogonik duygulara kapalıdır; hayatın sırrını düşünmez, günlük yaşantısını daha yüksek bir düzeye çıkarmaktan başka amaç bilmez. İnsanın iç dünyası kalmamıştır. Erkenden malî bağımsızlığa kavuşması, aile

bağlarının büsbütün gevşemesine sebep olur. Başkalarının desteğine ihtiyacı azaldığı için, modern insan eski insandan daha az anlayışlı, daha az cömert, daha az naziktir. İlişkileri karşılıklı çıkarılara dayarır, başkalarının acısını paylaşma duygusundan, dayanışma duygusundan yoksun, vicdanının sesine kulak vermeyen bencil bir yaratık olmuştur. Yeni bir *homo homini lupus* doğmuştur.

İnsanın yaratılışında bir takım değişmez özelliklerin bulunup bulunmadığı tartışılabilir: ancak batılı insan, eğilim ve yeteneklerini geliştirmek suretiyle, kendinde doğanın ve kültürün ürünü olan bir öz oluşturmuştur. İşte bu öz bugün, yaşamaya zorlandığı ortam ve şartlar içinde, değişmektedir. Değiştirmeyi hızlandıran sebepler yeni eğitim anlayışı ve humanistlerin aradan çekilmesi ile, humanist eğitimden geçmemiş bilgilerin toplum hayatına egemen oluşudur.

Batılı toplumların gidişinde bir yön değişikliği isteniyorsa, bugünkü yönü tayin eden başlıca etkenlerin değişikliğe uğramasını sağlamak gerekir. Bu etkenlerin başında endüstrileşme olayı gelir.

Buraya kadar endüstrileşmenin olumsuz yanları üzerinde duruldu. Ancak endüstrileşmenin aynı zamanda bir refah kaynağı olduğu inkâr edilmemelidir: hayatı kolaylaştıracak binlerce araç ve gereç yaratılmıştır; salgın hastalıkların, sıtmanın önüne geçilmiş, doğa denetim altına alınmış, beslenme imkânları son derece artmıştır; insan ömrünün uzunluğu iki katına çıkarılmıştır. Ayrıca, teknoloji insanın ruhsal ihtiyaçlarını da karşılamaktadır. Meselâ, müzik alanında, insanın istediği eseri istediği icracılardan istediği anda dinleme imkânına sahip olması bir kaç on yıl önce hayal dahi edilemeyen büyük bir mutluluktur. İnsanlar endüstriden ve teknolojiden vazgeçemeyeceklerdir, vazgeçmemelidirler. O halde?

Sorunun çözümüne geçmeden, şimdiye kadar saydıklarımız yanında yer alması gereken bir etkenden daha söz etmek gerekir. Bu etken psikolojiktir, fakat son yıllarda genel gidişi öbür etkenler kadar etkilemiştir. Bu etken, Sovyetlerin uzaya ilk sputniklerini fırlatmakla elde ettikleri başarının Amerika Birleşik Devletlerinde yarattığı psikozdur. Gerçekten, Amerikalılar, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda felsefi-tarihi temellere dayanan bir eğitime yönelmeye hazırlanırken, Sovyet başarısı karşısında telaşa kapılmışlar, ilgilerinin tümünü doğa ve matematik bilimleri üzerine toplamışlar, en yetenekli gençlerin kitleler halinde fizik ve kimya okumaları için elden geleni yapmışlardır. Üretim, maddi refah gene toplumun baş ve tek ülküsü olmuştur. Gelişen şartlar insanın kendine - doğal eğilimlerine, psiko-somatik özelliklerine-

daha çok yabancılaşmasına yol açmıştır. Bugün maddi refah mutluluğu öldürmektedir.

Humanistler, bilim adamları uzayı fethetmeye uğraşırken, klasik yazarların metinlerini tekrar tekrar incelemenin sebebini kendilerine açıklayamaz olmuşlardır. Avrupa Amerika'yı örnek tutmakta gecikmemiştir. Avrupa'da da maddi refah baş amaç olmuştur: bunun en büyük etkisi eğitim alanında görülmüştür. Klâsik okul çökmüştür: yunanca Avrupa'nın hemen hemen bütün ülkelerinde programlardan çıkarılmış; latince bir yana itilmiştir. Klasik çağ bilginleri filolojik araştırma ile klâsik dillerin öğretimini, bu öğretimi de klâsik eğitimle karıştırır olmuşlardır. Humanist düşüncenin gün geçtikçe zayıfladığından, bu yüzden de batı uygarlığının geleceğinin, yani insanoğlunun bundan sonraki evriminin tehlikeye girdiğinden haberli değildiler.

Yeni hayat şartlarının ve yeni eğitimin sonuçlarını şöyle özetleyebiliriz:

1. Boşanan tutkuların eskisi gibi denetim altına alınmaması ve bu yüzden objektiflikten genel bir uzaklaşma.
2. Mimarlık, ev eşyasında vb. alanlarda görüldüğü gibi, fonksiyonel olanın ihmali, buna karşılık aşırı bir özgünlük tutkusu.
3. Estetik duyarlığın azalması.
4. Sorumluluk duygusunun zayıflaması.
5. İdeal, inanç ve ümit yoksunluğu.
6. İnsan onuru kavramının anlamını kaybetmesi.
7. Ve rakama dönüştürülen, kobay durumuna, endüstri mallarını tüketen bir makine durumuna düşürülen insana verilen değer azalması.

Humanistlerin aradan çekilmeleri, modernist bilginlerin tarihi perspektiften yoksun olmaları ve endüstrinin kendi şartlarından başka şart tanımayan gelişmesi ile, yayılmaya elverişli bir ortam bulan sputnik psikoza batı dünyasını humanist değerlerden uzaklaşmaya sevk etmiştir. İnsanlık değerlerinden uzaklaşma, batı uygarlığından uzaklaşma ile eş anlamdadır. Batı uygarlığı ise öbür uygarlıklardan öz bakımından ayrıdır. İnsanlığın üçbin yıllık bilinçli evrimi bu uygarlık içinde gerçekleşmiştir. İşte tehlikede olan bu uygarlıktır. Bu durumda batılı insanın yaratıcı enerjisini ve mutluluğunu korumak için ne yapılmalıdır? İnsanın bilinçli bir müdahalesi gereklidir. Bugünkü gidice etkili olan güçleri tespit etmek ve bunları sınırlamak ya da ortadan kaldırmak zorunluluğu vardır:

1. Her şeyden önce humanistler toplumdaki yerlerini yeniden almalıdırlar. Eski konuları tekrar tekrar incelemek yerine, teknoloji alanındaki geliş-

melere ve sosyal bilimlerin vardığı sonuçlara ilgi göstermeleri onlara eski itibarlarını kazandırabilir.

2. Sputnik psikozunun etkisi altında alınan bütün tedbirler yeniden gözden geçirilmelidir.

3. Endüstrileşme olayı humanist açıdan değerlendirilmelidir; ihtiyaçlar Aristoteles usulünce tasnif edilmeli; fazla üretimin önüne geçilerek, insan makinenin kölesi olma durumundan kurtarılmalıdır.

4. Endüstri insanın gerçek mutluluğuna hizmet edecek şekilde geliştirilmeli; kibernetik ve otomasyon sayesinde insanın yalnız insana lâyık olan işlerde çalışması sağlanmalıdır.

5. Otomasyon ve kibernetik uzman ve ustalara değil, basit makine bakıcısı ve gözcülere ihtiyaç gösterdiğinden, teknik ve meslekî öğretim süresi kısaltılmalı, çalışma günleri azaltılmalıdır.

6. İş, bireyin başlıca uğraşı olma niteliğini kaybetmiştir. İnsan, hayatının gerçek amacını hobby'sinde aramalıdır. Sağlam ve geniş bir entellektüel eğitim ona estetik zevk duyabilme ve hobby'sini isabetle seçme imkânını verecektir.

7. Toplum sorunları daima eğitim sorununda düğümlenir. Asıl tedbir eğitim alanında alınmak gerekir. Her şeyden önce humanistler yüksek öğrenimin her ne sebeple olursa olsun kısıtlanma teşebbüslerine kesinlikle karşı koymalıdır; çünkü insanın *otium*'u hayata anlam kazandıracak şekilde plânlayabilmesi için köklü bir humanist eğitime ihtiyaç vardır. Şu halde humanist eğitime her çeşit okulda yer verilmelidir. Okul ve okul dışı eğitim anlayışı yeniden gözden geçirilmelidir. Okul yıllarında zihnî, ahlâkî ve estetik eğitime ağırlık verilmelidir. Genç insan, belli bir yaşta, toplumda yerini almaktadır; fakat öğrenimine, okul yıllarındaki düzenle devam etmek imkânına kavuşturulmalıdır. Bu ikinci devrede gencin meslekî formasyonuna, teknik bilgilerinin takviye edilmesine önem verilmeli, uzmanlaşması sağlanmalıdır.

Kısaca, okul yıllarının başlıca amacı bütün gençlere sağlam bir humanist eğitim vermek olmalıdır. Bu humanist temel daha sonra teknologlar, toplum bilimciler ve humanistler arasında etkili bir dialogun kurulmasına imkân verecektir. Teknologlar çağdaş toplumda faal ve yaratıcı öğeyi oluştururlar; toplum bilimciler toplumun karşılaştığı sorunları inceleyen uzmanlardır; humanistler de olayları, durumları, sorunları insanlığın evrimi açısından değerlendiren insanlardır.

Sonuç olarak şu söylenebilir: a) humanist eğitimin temel olarak alınması, b) yüksek öğrenimin yaygın hale getirilmesi ve c) teknologların, toplum bilimcilerin ve humanistlerin işbirliği etmesi, insanın mutluluğu ve batı uygarlığının bundan sonraki evrimi için kaçınılmaz birer zorunluluktur.

BİBLİOGRAFYA NOTU

Batılı insan konusu, batı dünyasının ortak bir değerler sistemine dayanan uygarlıklardan oluştuğuna dair görüşüm ve Arnold Toynbee'nin tezi 1960'ta yayınladığım bir kitapta tartışılmıştır: *L'Humanisme à Venir*, Université d'Ankara, Faculté des Lettres (2. baskı: 1973).

Aix-en-Provence'ta (1963) ve Rio de Janeiro'da (1970) okuduğum iki bildiri, humanist düşüncenin içinde bulunduğu bunalımı incelemektedir: *Humanisme actuel et occidentalisation*, Actes du VIIe Congrès de l'Assoc. G. Budé. ss. 579-588, Les Belles Lettres, Paris 1964 (bu metin aynı zamanda *Humanisme Contemporain*'de yayımlanmıştır, ss. 64-76, Les Belles Lettres, Paris 1965); ve *Teknolojik çağda klâsik etüdlerin durumu*, "Anatolia" XV, ss. 27-39, Ankara 1973.

Klâsik okul hakkında ileri sürülen olumsuz görüşler için bk. Franco Ferrarotti, *Idee per la nuova società*, Vallecchi editore, Floransa 1966.

Sosyologların sorunları bütünü içinde görememeleri, incelemelerini belli bir amaç gözetmeden yürütmeleri sonucunda ortaya çıkan durum karşısında Robert S. Lynd *Knowledge for what?* (Princeton 1939) adlı ünlü eserini yazmıştır.

Yüzyıllarca önce klâsik çağ düşünürleri ya da modern çağda humanistler tarafından keşfedilmiş bulunan hakikatlerin yeniden keşfedilmesi ile ilgili olarak adları anılan bilginlerden William H. White Jr.'un *The Organization Man* adlı eseri 1957'de yayınlamıştır (New York). E.R. Dodds'un zikredilen makalesi *Humanism and technique in Greek Studies*'tir (Londra 1936). Kurt von Fritz bildirisini FIEC'in ağustos 1972'de Paris'te, XIV. Genel Kurul toplantısı münaşebeti ile düzenlediği symposium'da okumuştur: *The Position of Classical Studies in Our Time*.

Endüstri toplumunda zamanın ölçülmesi konusunda bk. L. Mumford, *Technics and Civilization*, London 1946, ve G. Friedmann, *Où va le travail humain?* Taylor'un yazıları *Scientific Management*, New York 1946, adlı eserde toplu olarak yayımlanmıştır. Tarih ve sosyolojinin değerlendirilmeleri konusunda bk. E. Croce, *Terze pagine sparse*, Bari 1955, ve M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen, Mohr 1952, 2. baskı, ss. 105 vd.

Yeni aydın sınıfının ve humanistlerin toplumdaki fonksiyonları üzerine bk. C. P. Snow, *The Two Cultures and the Scientific Revolution*, Cambridge Univ. Press, New York 1962, and P. Jaccard, *Sociologie de l'éducation*, Paris 1962.

SUMER-BABİL VE ASSUR'DA MEKTUP ÇEŞİDİ ÖRNEKLERİ

KADRİYE YALVAÇ

Bu yazının amacı, Sumer, Babil ve Assur'a ait olup, şimdiye kadar bir bütün olarak ele alınmamış olan mektuplar üzerinde bir çalışma yaparak onların önemini ve sahamızdaki yerini belirtmek ve bazı örnekler vermek suretiyle bir karşılaştırma denemesi yapmaktır.

En eski devirlerden, Yeni Babil çağına kadar aralıksız örneklerini bulduğumuz mektuplarla, Sumer ve Babil dilinin olanaklarını izleyip, onların düşünce ve eğilimlerini ve birbirleri ile ilişkilerini tespit etmek istedik. Bu konuda bazı değerli uyarımları ile beni aydınlatan kürsü arkadaşlarıma teşekkür etmeyi vazife bilirim.

KISALTMALAR

AfO	Archiv für Orientforschung
AH Wb	Von Soden, Akkadisches Handwörterbuch
ANET	Ancient near East text
ARM	Archives Royales de Mari (TCL XXII-XXV)
BE	Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania, Bab. Texts
BIN	Babylonian Inscriptions in the Colletion of J.B. Nies
CAD	The Assyrian Dictionary of the Un. of Chicago
CT	Cunciform texts from Babylonian Tablets in the British Museum
GAG	Von Soden, Grundriss der Akk. Grammatik
GSG	A. Poebel, Grundzüge der Sumerischen Grammatik
JCS	Journal of Cunciform Studies
MAOG	Mitteilungen des Alten Orientalischen Gesellschaft
OLZ	Orientalistische Litaraturzeitung
RA	Revue d'Assyriologie
TCL	Textes Cunciformes. Musée du Louvre
YOS	Yale Oriental Series. Babylonian Texts
ZA	Zeitschrift für Assryologie

I. GİRİŞ

Mezopotamya kavimlerine ait ve çeşitli maddelerden yapılmış tabletler üzerine çivi yazısı ile yazılan edebî türlerin varlığını M.Ö. 3. bin yılın ortasından itibaren biliyoruz. Her ne kadar o günler için gerçek anlamda bir edebiyat tarihinden ve fikrî gelişiminden bahsetmek söz konusu değilse de, metinlerin eski örneklerinin sonraki devirlerde yeniden yazılmış veya yeni koşullara, ihtiyaçlara göre kopya edilmiş olmaları, edebî türlerde belli bir gelişme olduğunu kanıtlar¹. Edebî ürünlerin hemen hepsinin ilk defa Sumer'ler tarafından kullanıldığını bildiğimiz halde, bugün bunların çoğunlukla Assur nüshaları elimize geçmiş bulunmaktadır. Esasen Babil tarihine etki yapan halkların çokluğuna rağmen, yalnız Sumerce ve Akkadca edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Bu husus o devir edebiyatının başlıca özelliği olmuştur.

Babil'liler Sumerce'nin artık konuşulmadığı, yalnız kült dili amaçlarına hizmet etmesi nedeniyle okullarda okutulduğu zamanlarda, Sumer dua ve ilâhilerini, destanlarını, bir çok dini ve lirik eserlerini toplamışlar veya Sumerceden Akkadcaya çevirmişlerdir. Sahamızda bu tür eserlere bol miktarda rastlamaktayız. Çünkü büyük tapınakların ve idare merkezlerinin özel arşivlerinde dinî, edebî, idarî, hukukî mahiyette çeşitli metinler ele geçmiştir.

Başlangıç olarak, yazının ilk görüldüğü IV. Uruk ve Cemdet-Nasr (III. Uruk) tabakalarında ele geçen piktografik ve yarı piktografik yazılarla yazılan ve henüz ne oldukları tam anlaşılamayan ilk vesikalar, üzerlerinde bulunan sayılar nedeniyle ekonomik belgeler olarak kabul edilmektedirler². Anlaşıyor ki Sumer tapınak ekonomisinin ihtiyaçları yazının gelişmesini sağlamıştır. Böylece ilk zamanlarda yazı, ürünlerin merkez büroya teslimi, aynı ücretlerin hizmetlilere dağıtılması yahut çeşitli görev çevrelerinin aralarında hesaplaşmasına hizmet ediyordu ve zamanla diğer metin çeşitlerine de uygulanır duruma geldi. Tapınağa yapılan kurban ve takdimelerin kitabelere geçirilmesi, bu işe başlangıç oldu. Bunu tanrıların hizmetinde olduklarını düşünen kırılların, işçileri ile ilgili haberleri ihtiva eden inşaat kitâbeleri takip etti³. Fakat asıl edebî yaratma, yani tanrılık kültüründeki ilâhiler ve destanları teşkil eden fantezilerin tasvirleri çok daha sonra olmuştur. Tek tük bazı metinlerden sonra, Lagaş şehir beyi Gudea'nın meşhur silindir kitâbeleri, Sumerce'nin en güzel örneğini teşkil eden edebî eser olarak saptanmıştır. 1300

¹ M. Tosun, Türk Ansiklopedisi IV, s. 6.

² E. Bilgiç, Çivi Yazılı Hukukî ve İktisadi Kaynaklar, (Belleten, sayı 44), s. 582. A. Falkenstein, Archaische Keilschrifttexte aus Uruk, Langdon, Pictographic inscriptions from Jemdet Nasr (OECT VII).

³ Bunların büyük bir kısmı CT XXI içinde toplanmıştır.

satırı bulan bu inşaat kitabesi, elbette ki Sumer literatürünün başlangıç noktası değildir. Daha çok uzun süren bir edebî gelişmenin var olduğunu, fakat ağızdan ağıza intikal eden ürünlerin yazılı hale geçmesinin gecikmesi nedeniyle bize ulaşamadığını zannediyoruz. İlk defa 19. ve 18. yüzyılda yani yazının bulunmasından 1000 seneden fazla bir zaman sonra, bizim için zengin kalıntılar başlamaktadır. Bunlar sayesinde Sumerlilerin kâinat felsefelerini (Enki-Ninhursag), kültür felsefelerini (lugal-e-ud-melambi), tabiat düşüncelerini (Tammuz) öğrenmiş oluyoruz.

Görüyoruz ki, Sumer'ler çok zengin bir hayal gücüne sahip olmaları nedeniyle, yarattıkları panteon alemindeki varlıklar, yalnız soyut olarak yaşamamış, canlı olarak düşüncelerinde, san'atlarında, edebî karakterdeki yazılarında yer almıştır. Sumer'li yaşadığı hayatı yücelterek ona olağanüstü bir değer vermiş, adeta onu sembolleştirmiştir. Örneğin hayat ağacı hayatın, suların taşması bereketin sembolü olmuştur. Lirik kabiliyetleri yalnız şiir ve destanlarında değil, dinî ayinlerinde de yer almıştır. Şehirler için özel kült ayinleri ve bayramlar düzenleyerek bir nizam kavramı getirmişlerdir. Din ve mabet doğrudan doğruya hayatın içinde telâkki edilmiştir. Mabet veya şehirlerin harab olması, tanrılarının yer altı alemine inışı veya mücadele eden bir tanrının davranışı yazılarına konu olmuştur⁴.

Her topluluğun günlük yaşantı ve düşüncelerini aksettiren her tür belgenin çok eski zamanlardan beri bulunması ve onların gelişmelerini takip etmek doğaldır. Ancak yine günlük yaşamın bir başka yönünü teşkil eden haberleşmenin, ilk defa ne zaman mektup şeklinde kendini gösterdiği henüz bilinmemektedir. Genellikle kişinin sözlü bir temas sonucu sağlayabileceği ve gidip gelmenin yerine geçen yazılı bir haberleşme aracı olarak beliren ve gelişen mektupların bugüne kadar elimize geçen ilk örneklerinde tarih yoktur⁵. Bu görünüm mektupla haber göndermenin, haberci eliyle yapıldığının bir delili sayılmalıdır. Bunlar yazıcı tarafından, mektubu yazdırtanın konuşma diliyle ve ağızdan çıktığı biçimde kaleme alınmıştır. Bu nedenle edebiyat diline yabancı kalmış olan dil bağımsızlığı içindedirler. Yani düşünce tarzı, edebî bir

⁴ Ur ve Akkad şehirlerinin tahrip edilmesi sonucu, bundan müteessir olunarak şiirler yazılmıştır: De Genouillac, Textes Religieux Sumeriens Nr. 40, 64 ve 65 Krş. S.N. Kramer, Lamentation over the destruction of Ur ve Witzel, Orientalia, NS XIV, 185-234. Ayrıca Tanrıça Inanna'nın yer altı alemine inışı ile ilgili olarak BE XXXI, 35 ve SEM 48-50, Krş. Kramer, Sumerian and Mythology s. 89 vd. Falkenstein, AfO XIV 113-138.

⁵ İlk defa Orta Assur devrine ait mektuplarda, bunların tarihlenmelerine yarayan "İmu" adları bulunmaktadır. Mari mektuplarının bazılarında yıl kaydedilmeksizin ay adı ve günü yazılmıştır. Örnek: ARM II, 8; IV, 76: warah a-bi UD 30-kam tup-pi an-ni-em a-na se-er be-li-ia ú-se-bi-lam (: Ab ayının 30. gününde bu mektubu beyime gönderdim). Kırıl adları ile tarihlenen bazı örneklerle ilk defa Yeni Babil devrinde rastlanır. (Bk. 75 No. lu not.)

baskı altında bulunmaksızın, doğrudan doğruya ifade edilmek istenmiştir. Bunlar her zaman olanı ifade eden düz ve sade yazılardır ve belli kalıplar veya formüller içinde düzenlenmişlerdir. Yazarın, edebî üslûptan kendisini bağımsız hissetmesi sonucunda yeni kelimeler kullanılmış, böylece resmî belgelerde bulunmayan pek çok ayrıntılı bilgiler bizlere açıklanmış olmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, gerek merkezî idarenin memurlarına yoladıkları emirler, gerek merkezden uzakta bulunan memurların kiral veya amirlerine bildirdikleri haber ve raporların yahut aralarındaki özel ilişkilerin iletilmesi işinin ilk defa ne zaman yazılı hale sokulduğunu kesin olarak söyleyemiyoruz. Fakat Sumer'lerden itibaren Yeni Babil Devrini de içine alan geniş bir zaman çerçevesi içinde her zaman ve bol sayıda mektuba rastlamaktayız.

II. Mektup Çeşidi ve Tarihî Devirlere Göre Gruplandırılması:

Sumerce karşılığı D U B, Akkadcası tuppı olan mektuplar genel olarak üç grupta toplanabilirler:

I- Devlet mektupları

- a) Kıralların kırallara göndermiş oldukları,
- b) Kıralların valilerine, memurlarına veya onlardan kırallara gelen resmî mektuplar.

II- Özel mektuplar

III- Gottesbrief denilen tanrı mektupları.

Diğer taraftan tarihî devirlere göre aşağıdaki gibi ayırmak da mümkündür:

- 1) Sumer Çağı Mektupları
- 2) Eski Babil Çağı Mektupları
- 3) Mari Mektupları⁶
- 4) Eski Assur Kültepe Mektupları
- 5) Kas Devri Mektupları
- 6) Amarna Mektupları⁶
- 7) Orta Assur Mektupları
- 8) Yeni Assur Mektupları
- 9) Yeni Babil ve Elam Mektupları.

⁶ Mari mektupları her ne kadar Eski Babil; Amarna ise Orta Babil devirlerine girerse de, buldukları arşivin adını taşıyarak ayrı bir ad altında mütalâa edilmektedirler.

1- Sumer Çağı Mektupları:

Elimizde bulunan Sumerce yazılmış en eski mektuplardan biri, III. Ur sülalesi (2124-2016) kırıllarından olan Ibbi-Sin'in Kuzallu şehir prensi Puzur-^dNumuşda'ya yazmış olduğu mektuptur^{6a}). Bu devre daha şümullü olarak Yeni Sumer Çağı da denir. Ur-Nammu tarafından kurulmuş olan bu dinasti ile memlekette Sumer yaşayışı yeniden canlandırılmış ve onlardan kalan bir çok yazılı belgeler bize kadar ulaşmıştır. Sumerce yazılan bu vesikalarm büyük bir kısmı mahkeme zabıtları (di-tilla), mabet ve sarayın işletilmesine ait idari ve ekonomik belgeler olup (satın alma, borçlanma, ücretler) inşaat kitabeleri de büyük bir yekûn tutmaktadır. Elimize geçen mektup sayısı ise henüz azdır⁷.

Yukarda adı geçen mektup Ibbi-sin ile İsin sülalesi kurucusu olan İşbi-erra'nın aralarının açık olduğu zamana rastlar⁸. Anlaşılması çok güç olan metinden, devrin tarihine ışık tutacak sonuçlar çıkarmak güçtür. Mektup üç nüshadır. Bunlardan bir tanesi bütün metni ihtiva eder⁹.

Mektuba göre Ibbi-Sin, Puzur-^dNumuşda'yı İşbi-erra'ya karşı direnme-mekle suçlamaktadır (st. 12) ve İşbi-erra'dan dostane olmayan bir ifade ile bahsetmektedir. Görünüşe göre aralarının iyi olmadığı belli olmaktadır. Mektup şöyledir:

- 1) ^mPuzur-^dnu-muş-da ensí-ka-zal-lu^{ki}
- 2) ù-na-a-du₁₁
- 3) ^dI-bí-^dSin lugal-zu na-ab-bé-a
- 4) [x] x erén-x mu-ra-suh-a-gin₇-nam ensí-ka-zal-lu^{ki}-şè mu-ra-gál
- 5) gá-e-gin₇-nam erén-zu dugud-da-zu in-nu-ù
- 6) a-na-aş-am [ur₅-]gim lú mu-e-si-in-gi₄
- 7) ^mİş-bi-^dër-ra

^{6a}) Ibbi-Sin, eyalet valileri ile devamlı olarak mektuplaşmıştır. Tahıl mubayaası ile ilgili olan bu mektuplardan anlaşıldığına göre, bu zamanda Ur'da sık sık kıtlık ve açlık olmuştur. krş. JCS VII, 36-40 (Jacobsen, The Reign of the Ibbi-Sin). Elamlılar gelecek yardımlara engel olмаktaydılar.

⁷ Sumerce yazılan ve Lipit-İştar'a ait olan mektubu görme imkânını maalesef bulamadık. Bk. UMBS XIII, 46 II 15-16. Politik mektuba daha geç bir örnek için bk Weidner, AfO X (1935-36) s. 2-9 ve Landsberger, ibid 140-144. Ayrıca O. R. Gurney, A Letter of Gilgameş (metin için STT 40-42) bulunmaktadır.

⁸ A. Falkenstein, ZA 49 (NF 15) s. 59'da mektup işlenmiştir. Ayrıca ANET s. 481 ve RA XX 49-51.

⁹ A. Falkenstein, ibid, s. 59'a göre tam olan B metninin dışında (UMBS, XIII 6) A (UMBS XIII 3) ve C (MB I 9) nüshaları vardır.

- 8) ugu-mu-šè igi-ni im-ma-ši-in-gar
 9) ù gá-e ù-mu-un-šub ga-àm-gin
 10) en-na Iš-bi-^dèr-ra kur-re bi-in-gi₄-a a-gim!nu-e-!-ze!
 11) za-e ki [r-b]u-bu ensí-gir-KAl^{ki}-da
 12) a-na-aš-àm erén šu-zu-šè ì-gál-la igi!-ni-!-šè la-ba-an-su₈-ge-za-na
 13) x-x-tum gi₄- gi₄ -da
 14) a-gim mi-ni-ib-sì-za-na
 15) x-x ^dEn-líl-le ke-en-gi hul mu-un-gi₄
 16) a-ka-la-bi kur-x [x] è-dè
 17) nam-sipa-kalam-ma-šè m[u-un]-íla
 18) ì-ne-šè ^dEn-líl-le ^{l₆}-IM- SA₁₀-SA₁₀-nu-luh-ha^{sar}
 19) ^mIš-bi- ^dèr-ra numun-ke-en-ge-ra nu-me-a nam-lugal-la mu-na-an-sì
 20) ga-nam pu-úh-rum-^{ki} dingir-re-e-ne- <ke₄> ke-en-gi sig₁₁ ba-ab-du₁₁
 21) a-a ^dEn-líl du₁₁-ga-du₁₁-ga-ni dib-bé-da
 22) en-na Uri^{ki}-ma lú-erím-ša mu-un-ri-a
 23) iš-bi-^dèr-ra ^{l₆}-má-eri^{ki}-ke₄ suhuš-bi ba-sir-re
 24) ke-en-ge hé-ág-e ur₅-gin-₇-nam bi-in-du₁₁
 25) ù tukumbi ensí-uru-dilli ì-gar-gar-re-en- zé-en
 26) inim-^d En-líl-lá-ta iš-bi-èr-ra ì-bal-e-eš-a
 27) lú-x-gim uru crim-ra ba-sì-mu-na-ta
 28) ù za-e ìr-gi-na-šc-ni-gim iš-bi-èr-ra nu-mu-un-zu-a
 29) ì-ne-šè inim-du₁₀-ga gi₄-gi₄-dè
 30) lul du₈-du₈-u-da hé-ni-ib-túm-túm-mu
 31) ukù-ba EBUR-ba he-ak-e-dè
 32) za-e na-an-gur₁₀-un ugu-mu-šè nam-ma-ši-du-un
 33) šu-ni uru^{ki}-a nam-bí-ib-sá-sá
 34) lú-má-eri^{ki}-ke₄ galga-ur-re nam-en na-an-na-ak-e
 35) ì-ne-šè MAR .TU kur-DÍ-ta ^dEn-líl á-dah-mu im-ma-zi
 36) elama^{ki} ki zà mu-un-tag-ge ù ^diš-bi-èr-ra mu-un-dib-bé
 37) kalam ki-bé gi₄-gi₄-dè nam-kalag-ga kur-kur-ra hé-zu-zu
 38) a-ma-ru-kam za-e nam-ba-c-se-ba-e-dè-en-zé-en

Ç e v i r i :

1-2) Puzur-Numuşda'ya¹⁰ Kazallu'nun¹¹ şehir beyi (olan) söyle:

3) senin kıralın İbbi-Sin şöyle söylüyor:

¹⁰ Puzud-Numuşda adı, Kazallu şehri baş tanrısının adını içine alan yerli halka ait bir isimdir.

¹¹ Kazallu'nun yeri kesin olarak bilinmemekle beraber, doğu Dicle bölgesinde Kut-el-Hac'a yakın bir yer olması muhtemeldir. Bk. ZA 49, 63; Landsberger ZA NF I, 230.

- 4) ben sana nedeniyle seçilmiş olan askerler (gönderdim).
(onlar) Kazallu'nun şehir beyi olarak senin emrindedirler.
- 5) Fakat ben sana orada nasıl idiysem¹², senin birliklerin, senin ağırlığın öyle değildi.
- 6) Niçin bana (aşağıdaki) gibi bir adamı (haberciyi) gönderdin?
- 7-8) "İşbi-erra üzerime gözünü koydu (gözünü bana dikti)."
- 9) O beni bırakırsa, geleceğim".
- 10) İşbi-erra'nın ne zaman memleketine döneceğini böylece¹³ bilmiyorsun.
- 11-12) Sen, Girkal'ın şehir beyi Kirbubu ile, niçin orada cinde bulunan birliklerle ona karşı durmadınız?
- 13) geri döndürmek için,
- 14) (bunu) böylece verdiniz.
- 15) Enlil, Sumer fena (şey) getirtti.
- 16) yiyeceğini, yabancı memleketin dışına göndererek
- 17) Onu (İşbi-erra'yı) Sumer memleketinin çobanlığına yükseltti.
- 18) Şimdi Enlil.....¹⁴ adama
- 19) tohumu Sumerli olmayan İşbi-erra'ya kırallığı verdi.
- 20) gerçekten tanrıların toplantısında o Sumer'e hücum etti.
- 21) Baba Enlil (gizli) sözlerini konuşarak
- 22) "düşman Ur'da (herşeyi) yağma edinceye kadar"
- 23) Mari'nin adamı İşbi-erra, senin (Ur'un) temelini parçalayacak."
- 24) Sumer ölçsün (iyi hesaplasın)" böyle söyledi.
- 25) ve eğer o, tek tek şehirlerin şehir prensi olarak sizleri görevlendirirse, yerleşirseniz,
- 26) Enlil'in sözlerine göre İşbi-erra'ya geçeceksiniz, kayacaksınız.
- 27) sen gibi şehri düşmana vereceksen (teslim edeceksen)
- 28) İşbi-erra, seni kendisine sadık bir köle olarak tanımayacak.
- 29) şimdi iyi sözü geri döndürmek, getirmek için
- 30) yalanı çözmek (sona erdirmek) için, getirmelisin¹⁵
- 31) halkın
- 32) sen mahsul almamaahsın ve bana karşıma gelmemelisin
- 33) Onun eli şehre erişmemeli.

¹² gá-e-gin-nam gin 7 = gí₁₆-nam Poebel, GSG § 353=gimi-nam, kima ma-an-ni wie was?

¹³ a-gim⁷/ur₅-gim = ki-a-am veya ki Krş. RA XXXIII 106, 28.

¹⁴ nu-luh-ha: nuhurtu V.Soden (AHw b, 802 a) asa foedita, Stinkasant (fena kokulu bir ot).

Burada iyi olmayan bir sıfat karşılığında kullanılmış olmalıdır.

¹⁵ Satırın öznesi anlaşılmemaktadır.

- 34) Mari¹⁶'nin adamı düşmanca öğüt taşır. Ona beylikler (bir şey) yapmasınlar.
 35) Şimdi benim yardımcım olan Enlil, MAR.TU¹⁷'yu dağlardan talep etti.
 36) Elam benim yanımda olacak, İşbi-erra'yı
 37) Sumer memleketi döndürüldüğünde onun kudreti bütün yabancı ülkelerde tanınsın.
 38) aceledir olmayınız.

2- Eski Babil Devri Mektupları¹⁸:

Bu devirden itibaren mektuplar birdenbire bollaşmaktadır ve genellikle belirli bir formül içinde düzenlenmişlerdir.

- a) giriş,
 b) selam ve iyi dilek, bağlılık bildirisi,
 c) esas konu.

Bu üç ana unsur, Eski Babil mektupları için olduğu gibi Assur ve Yeni Babil devri mektupları için de geçerlidir. Elimizde bulunan çok az mektupta giriş formülü yoktur¹⁹. Bunun nedenini söylemek güçtür. Kıral mektuplarında dahi, kısa bir başlangıç yani giriş formülü kullanılmıştır. Bu, genel olarak çok kısa bir satır içine sıkıştırılmış olanından, bir iki satırı kapsayan adres biçiminde geniş olarak yazılanına kadar çeşitli biçimlerde ifade edilmiştir. Mektuplarda en çok rastlanan giriş formülü şöyledir: *a-na x qí-bí-ma um-ma y* (bu kısa ifade çoğunlukla üç satıra bölünmüştür) x'e (alacak olanın adı) söyle, y (yazan) şöyle söyler. Bu formül muhtemelen, habercilere ağızdan söylenen emir veya raporların mektuba yani yazıya aksetmiş şekli olmalıdır²⁰. Bu kısa formül, belgenin mektup olduğunu belirlediği gibi, mektubu yazan ile alanı da okuyucuya takdim etmektedir. Mari arşivinden çıkan bilingue bir mektup, (Sumerce-Akkadca) gerçek bir kompozisyon örneğidir²¹. Sumerce: *lugal-mu-ra*

¹⁶ Nippur'dan 300 km. uzakta Fırat üzerinde bulunan Mari'nin, Sumerlilerin işlerinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

¹⁷ MARTU (=Akk. amurru), Sumer'in batısında yaşayan göçebe bir kavim.

¹⁸ Eski Babil devrine ait mektuplarla ilgili yayın: P. S. Landesdorfer, *Altbabylonische Privatbriefe*, 1908. H.F. Lutz, *Old Babylonian Letters 1929*. Alexander, *Early Babylonian Letters and Economic Texts (BIN VII)*. L. W. King, *Letters and Inscriptions of Hammurabi (Luzac's Semitic Texts II)*. A. Ungnad, *Babyl, Brille a.d. Zeit der Hammurabi Dynastie (VAB VI)* Thureau-Dangin, *La Correspondance de Hammurabi Avec Sams-Hasir (RA XXI)*. A. Götze, *Letters From Harnal (Sumer XIV)* F. R. Kraus, *Altbabylonische Briefe*.

¹⁹ Örnek CT IV 28, 29, 33, 36 ve CT VI 39.

²⁰ Sözlü talimata esas teşkil edecek şekilde düzenlenmiş mektup için bk. O. Schroeder, *Ein Mündlich zu Bestellender Altbabylonischer Brief OLZ (1918) s.5-6*; L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia s. 277*. M. Tosun, *Türk Ansiklopedisi*, IV, s. 8.

²¹ Dossin, *Syria XX*, 100 ve Gadd, *Divine Ruler s. 27*.

ù-na-du₁₁ Akk. a-na be-li-ia qí-bí-ma. (=beyime söyle). Mektup tahtını kaybeden bir prensin eski yerine iadesi için kiralı yalvarmasını içerir.

Usul olarak mektubu gönderen daima ismi ile anılır. Bazı hallerde seviyeyi ve aralarındaki ilişkiyi belirten küçük sıfatlar ilâve edilir. aradka (erkek kölen), amatka (kadın kölen), ahati-ka (kız kardeşin) v.b.

Kendisine mektup gönderilen şahıs da ismi ile anılır. Arkasına alıcının bir ünvanı da bazan ilâve edilir. Örneğin, eğer mektup kiralı veya bir üst makama gönderiliyorsa, ismin yanında ünvan kullanılır. Fakat ana bêliia (beyime, efendime) tabiri her zaman kiralı kastetmez. Çünkü bêlu (bey) kelimesi yanında mektubun gönderildiği kiralın adı da zikredilmektedir²². Diğer taraftan babasına mektup yazan oğul, babasının adını yazmaz, sadece ana abi-ia (:babama) ifadesini kullanır.^{21a} Örnek: CT 43, Nr. 99'da :a-na a-bi-ia qí-bí-ma um-ma ^dZa-ba-ba-ha-ši-ir ma-ru-ka-ma (:babama söyle, senin oğulun Zababahaşir şöyle der). Bazan mektup, birden fazla kişiye yazıldığı gibi, iki veya daha fazla şahıs tarafından yazıldığı da görülür. CT 43, Nr. 2'de üç kişi söz konusudur: a-na ^dMarduk-mu-ša-lim ^dMarduk-la-ma-sà-šu ù ^dSin-bêl-ap-lim qi-bi-ma Sumer, XIV, 44 ve 45 de ise iki kişinin adı anılır.

Bu kısa, basit ve kalıplaşmış giriş formüllerin yukarıda da söylediğimiz gibi, sadece halkın birbirlerine yazdığı özel mektuplarda değil, merkezî otorite den, memurlara ve onlardan kiralılara yazılan mektuplarda da görülmesi mutattır. Bunlarda devirlerin özelliklerini gösteren selâm ve nezaket ibareleri de eksik değildir. Çoğunlukla tanrı Şamaş ve Marduk, bazan Aşşur ve diğer tanrı adlarının da anıldığı iyi dilekler aşağıdaki gibidir: ¹¹Şamaş u ¹¹Marduk dâriş ümi liballîûka lu šalmâta lu balâtâ lu dariâta ilu naşirka rēška ana damiqtim likil (: tanrı Şamaş ve Marduk uzun günler seni yaşatsınlar (uzun ömür versinler), sağ olasm, yaşayasm, seni koruyan tanrı başını iyi olarak tutsun). Bu ifade her zaman aynı değildir. Bazan çok daha mufassaldır: CT 43, 15'te görüldüğü gibi: lamassu ša biatiia ina littim u šumim damqim ina êkallim tattanallaku abî kâta lilabbirû (: babacığımın koruyucu tanrıları, senin daima girip çıktığın sarayda kudret ve iyi isimle sen babamı ihtiyarlatımsınlar). Diğer taraftan hiç bunlara yer vermeyen ve doğrudan doğruya konuya giren mektuplarda büyük bir yekûn tutar. Bazıları ise çok değişiktir. VS XVI st. 11 de = bêlki ù bêleki kîma kîsi ša qâtîşşunu lışşurûki (=beyim ve hanımın ellerinin (para) kesesi gibi seni korusunlar) denmektedir.

Mektuplarda yer alan *ilu naşirka* ifadesi, Babil'lilerin dinî inanışlarında şahsî koruyucu tanrı kavramının ne kadar geliştiğini gösteren deliller olma-

^{21a} Yeni Babil devrinde bu usul değişecektir. Baba adının anıldığı örnekler vardır.

²² CT II, 19, VI 32.

hdır²³. Diğer taraftan, konuşma dilinde de, koruyucu tanrının her zaman yardımı çağrılmasının bir sonucu sayılmalıdır. Mektuplarda bazan iyi dilekle beraber yazanın kendisi, evinin durumu hakkında da bilgi verdiği görülmektedir. *šalmāku* (:ben iyiyim), *bītu šalim u šuhāru šalmū* (:ev iyidir, küçükler iyidirler)²⁴.

Usul olarak mektubun yazılmasına vesile olan esas konu, yani şikâyet veya bildirinin orijinal vesikadaki ifadesi, olduğu gibi tekrar edilirdi. Böylelikle yazılan ilk mektubu, bununla ilgili olarak alınan idarî kararlar ve yapılacak işlem için verilen emirleri öğrenmiş oluyoruz. Esas konuya genellikle *aššum* ile girilmektedir. CT 43 Nr. 1 st. 4: *aššum ša tašpuram* (: senin bana yazdığına gelince) CT 43, Nr. 100 st. 12: *aššum ša abim išpuram umma abima* (: Babamın bana yazdığına göre /gelince, babam şöyle söyler). Sonra konuya girer. Ayrıca *ki-a-am iqbiām* (: şöyle söyledi), *annitam taqbiām* (:bana bunları söyledin), *kiām ulammidanni* (:bana böylece bildirdi TCL VII, 12) ifadeleri ile daha önce söylenenler tekrarlanmış olmaktadır. Konuşan şahsın, adının arkasına daima -ma eki eklenerek kişiyi belirtmek usuldendir. *a-na^m Sin-idinnam qī-bī-ma um-ma Hammurabi-ma* veya *um-ma a-na-ku-ma um-ma šu-u-ma* (Hammurabi şöyle der, ben şöyle derim, o şöyle der gibi). Yani mektuplarda doğrudan doğruya bir hitap şekli görülmektedir. Bazan aynı mektup içinde birden fazla emir veya iş söz konusu olmaktadır CT IV, 38'de tek kişinin İbni-šamaş'ın St. 1, 13, 16'da üç ayrı insana verdiği emirler görülmektedir. Mektubun yazılmasına esas olan konu tamamlanır tamamlanmaz, yazı son bulmaktadır, veya sadece *te-e-mu ša šarri li-iš-me*: kiralımın emrini işiteyim gibi kısa bir sonuca bağlanır.

Kültürel seviyesi yüksek olmayan halkın, birbirlerine yolladıkları özel mektupları en çok Eski Babil devrinde görmekteyiz²⁵. Bu hal bu devirde genel bir kültür seviyesinin bulunduğunu, başka bir deyimle yazıcılığın ne kadar geliştiğini gösterir. Bu devir, burjuvanın, çocuklarını okullara gönderdiği devirdir.

Mektupların tarihi²⁶ ve edebî²⁷ yönleri yanında idarî ve sosyal hayatı

²³ Krş. Landesdorfer, ibid. s. 13.

²⁴ CT VI 3, st. 6: 27 st. 7. Bu usul daha sonraki devirlerde bilhassa Kas mektuplarında çok yaygınlaşacaktır.

²⁵ M. Tosun, aynı makale s. 8.

²⁶ Tarihi önem taşıyan mektuplar için bilhassa Mari, Amarna, Kültepe ve Ninive arşivlerini gösterebiliriz.

²⁷ L. Oppenheim, aynı eser, s. 276'da mektupları non-Literary text başlığı altında mütalâa etmektedir.

yansıtmadaki yer ve önemini de belirtmek gerekir. Resmî yazışmaya sebep olan konular şunlardır²⁸.

- 1) sefer hazırlığı,
- 2) borç ve kefalet sebebiyle kırala baş vurma,
- 3) kıralın mahkemeye daveti,
- 4) vergi meseleleri,
- 5) memurların vazife ve sorumlulukları,
- 6) görevde yolsuzluk meseleleri,
- 7) askere alma,
- 8) askerlikten af,
- 9) kanal, sulama ve benzeri işler,
- 10) inşaat işleri,
- 11) tarla, arazi kiralamaları,
- 12) saray ve mabede ait sürülerin bakım ve beslenmesi işi
- 13) bahkçılık,
- 14) timar,
- 15) mabede ait arazinin ekimi,
- 16) memur ücretleri,
- 17) vebadan korunma,
- 19) kölelikten kurtulma,
- 20) ev işleri,
- 21) evlât edinme,
- 22) ticaret,
- 23) gemi ile nakliye,
- 24) mektup içinde senet,

Özel mektuplar ise:

- 1) aile ilişkileri sebebiyle,
- 2) hukukî vesilelerle,
- 3) özel vesilelerle,
- 4) rica etmek için yazılmışlardır.

Özel mülkiyetin bulunduğunu belirleyen Eski Babil devri mektuplarında ticarî faaliyetler çok az yansımaktadır.

Genellikle mektuplar zarf ve mektup olmak üzere iç içe giren iki tablettten ibarettir. Mektup zarfın içine kapatılmakta ve gönderenin mührü ile mühürlenmektedir. Mektubu okumak için zarfın kırılması gerekirdi. Zarf adresliydi.

²⁸ A. Ungnad, *Babyl-Briefe aus d. Zeit der Ham. dynastie* s. XIII-XXXIII dayanılarak bu tasnif yapılmıştır.

Eski Babil devrine ait mektuplar içinden, Hammurabi'nin valilerine gönderdiği mektuplar çok tanınmıştır. Bunlardan birer örnek vermekte yarar buluyoruz. Hammurabi'den valilerine yazılan çok sayıdaki mektuba karşılık, Hammurabi'ye, adı zikredilerek yazılan mektup elimize geçmemiştir. Bundan başka De Genouillac tarafından Keş şehri harabelerinde bulunan 22 adet mektupda Eski Babil devrine tarihlenmektedir. Mektupların bir kısmı İstanbul Müzesindedir. (Krş. Kraus, JCS I, 106). Ayrıca bk. Z. Kupper RA 53 s. 24. Mektuplar Tutunişu adında bir görevliye aittir. Bu şahıs herhalde Babil'i Keş şehrinde temsil etmiş olmalıdır. Esasen Sin-Muballit'in Tutunişu'ya hitaben yazdığı mektuplar, bunların zamanını tayin eder (Metin için bk. VS XVI N. 105).

TCL VII, 11 (Hammurabi'nin vali Şamaş-şaşir'e yazdığı bir mektup).

- 1) a-na ^dŞamaş-ha-şi-ir qí-bí-ma
- 2) um-ma Ha-am-mu-ra-bi-ma
- 3) sa-ad-da-ak-tim rakbi ^aw^{cl}qaştim
- 4) a-na eqlāti şu-uz-bu-tim
- 5) at-ru-da-ak-kum
- 6) warhū 8^{kam} ma-ah-ri-ku-nu uš-bu-ma
- 7) l amelu u-ul ta-pu-la
- 8) ša-at-tam i-na Sippar^{ki}
- 9) wardū ka-lu-šu-nu uš-bu
- 10) ù at-tu-nu ta-az-zi-za-ma
- 11) a-wi-lí-e ša a-na eqlim ša-ba-tim
- 12) i-ri-id-du-ú
- 13) a-na eqlim ša-ba-tim ú-ki-in-nu
- 14) ša a-na eqlim ša-ba-tim
- 15) la i-ri-id-du-u
- 16) a-na eprim te-si-ha
- 17) ù a-na ša rakbi a-na eqlim ša-ba-tim is-hu
- 18) a-pa-li-im
- 19) ka-ni-kam te-zi-ba
- 20) a-nu-um-ma rakbi ša eqlam i-ša-ab-ba-tu
- 21) akil amurrē-šu-nu
- 22) ù A-bil-i-lí-šu mar gâ-dub-ba
- 23) a-na mah-ri-ku-nu at-tar-dam
- 24) a-na pí i-si-ih-tim ša uk-ti-in-nu-šu-nu-ši-im
- 25) eqlam şu-uş-bi-ta-šu-nu-ti

- 26) ar-hi-iš tu-ur-da-ni-iš-šu-nu-ti
 27) ù tup eqlätim ša tu-ša-aš-[ba-t] u-šu-nu-ti
 28) šu-bi-la-nim
 29) rakkī-šu-nu-ti ar-hi-iš
 30) ú-ul ta-ap-pa-la-ma
 31) ki-ma ša i-ta-a-am ra-bi-a-am te-ti-qu
 32) pa-nu-ku-nu u-ul ib-ba-ab-ba-bu

Çeviri:

- 1) Şamaş-hasir'e söyle
- 2) Hammurabi şöyle der:
- 3) Geçen sene atlı ve okçuları
- 4) tarlaları tutturmak (beklemek) için
- 5) sana sevkettim.
- 6) sekiz aydır (aydan beri) huzurunuzda oturuyorlar
- 7) bir adamı bile tatmin etmediniz.
- 8) Bu yıl Sippar'da oturan kölelerin hepsi
- 10) ve siz (orada) dikilmektesiniz.
- 11-12) Tarlaları tutmak için sevk edilen adamları
- 13) tarlayı tutmak için ikna ettiler
- 14) tarlayı tutmak için
- 15) sevketmediklerinize
- 16) hububat hissesi verdiniz²⁹
- 17) Bundan başka, tarla tutmak için tayin edilen atlılar
- 18) tatmin edilmiştir.
- 19) mühürlü bir anlaşma bırakınız.
- 20) Şimdi, tarlaları tutan atlıları,
- 21) onların Amurru'lu şeflerini
- 22) ve tablet taşıyıcının oğlu olan Abil-ilişu'yu
- 23) huzuruza sevkettim.
- 24) Onlara yapılan talimat tabletine göre
- 25) tarlayı tutturunuz (bekletiniz).
- 26) Onları çabucak yollayınız
- 27) ayrıca, beklediğiniz tarlaların tabletini (vesikasını)
- 28) bana yollayınız
- 29) Onların atlılarını çabucak (hemen)

²⁹ esēhu'nun manası bu yerden çıkar. nudānu'ya paraleldir. "vermek, tayin etmek" Von Soden, AHwb, 248a göre = zuweisen.

- 30) tatmin etmezseniz
 31) büyük hududu aştığımızdan
 32) affedilmeyeceksiniz.

Belki Keş valisi (?) olan Tutunişu'ya Sin-eribam'ın bir mektubu (J. Kupper, R A 53, 25)

a-na Tu-tu-ni-šu
 qí-bí-ma
 um-ma ^dSin-e-ri-ba-am-ma
 mí-nu-um ša-pa-ru-um an-nu-um
 ša ki-a-am ta-aš- [pu-r] a-am
 um-ma at-ta-a-ma
 aš-šum eqlim ša-ti
 šakkanakkam im-hu-ru-ú-ma³⁰
 šakkanakkum tup-pa-a-am ú-ša-bi-lam
 a-nu-um-ma tup-pa-a-am ša-ti
 a-mu-ur i-nu-ú-ma a-na-ku-ú
 eqlam^{am} e-ri-šu
 šu-nu e-ša-a-am³¹
 il-li-ku-ú-ma
 i-na-an-na i-le-kú-nim
 ga-na a-ue-li-e šu-nu-ti
 a-na še-ri-ia
 tu-ur-dam-ma
 it-ti-ia li-la-wa
 is-qí-ma a-na (!) eqlim
 āl Za-za-nu-um^{ki}
 ma-a eqlam-ma
 ša šar-ru-um id-di-nu-šu-nu-ši-im
 i-na e-pí-ši-im
 li-ig-mu-ru
 Çeviri:
 Tutunişu'ya söyle
 Sin-eribam şöyle der:
 Senin bana böylece yazdığım haber nedir?
 O tarla hakkında, onlar šakkanakku'ya (valiye) müracaat ettiler³⁰

³⁰ mahāru = müracaat etmek, Von Soden, AHwb, 577b.

³¹ ešumma = irgendwohin.

Vali bana bir tablet (mektup) gönderdi.

Şimdi bu tableti gördüm.

Bu tarlayı ben (bizzat) ekip biçtiğim zaman

onlar nereye, hangi tarlaya gittiler, şimdi (daha uzağa) gittiler

Bu adamları karşıma (önüme) sevket (gönder)

benimle görüşsünder.

Zazanum şehri arazisine ait olan tarla hissesini araştırdılar mı?

Kıralın onlara verdiği tarlayı.

işlemeyi (ekip biçmeyi) ikmal etsinler.

Özel bir istek bildiren mektuba örnek:

S u m e r XIV, 44

- 1) a-na Na-na-tum
- 2) qí-bí-ma
- 3) um-ma Da-du-ša-ma
- 4) û ši-ma-a-ha-ti-ma
- 5) aš-šum te₄-mi-im ša mu-ru-uş
- 6) li-bi-ia ma-ah-ri-ka
- 7) aš-ku-nu
- 8) ri-ša-am aš-pu-ra-ku-ma
- 9) amtam ú-ul ta-di-in
- 10) qí-ša-ma³² i-na i-ni-ka
- 11) a-na-a-ni-iš qāšum i-ba-ši
- 12) li-bi ti-ib
- 13) i-na bi-tim ši-bu-tum
- 14) ki i-ma-ha-aş
- 15) amtam la ta-ka-la-am

Ç e v i r i :

- 1) Nanatum'a
- 2) söyle,
- 3-4) Daduşa ve Şimahatı şöyle söyler:
- 5) Hasta kalbimin
- 6) arzusunu senin önüne
- 7) koydum (serdim).
- 8) Sana beni sevindirmeni

³² Von Soden, GAG § 128 d: qışamma: Modale partikeln, gerçekten anlamına gelmektedir.

- 9) yazdım.
- 10) kadın köleyi (esireyi) bana vermedin
- 10) Eminim ki gözlerinde
- 11) bizimle ilgili olarak vermek (isteği) var.
- 12) kalbimi iyi tut (kıрма)
- 13-14) evde ihtiyaç ne kadar fazla
- 15) kadın köleyi esirgeme

Selâm ve bağıklık kısmının geniş tutulduğu bir özel Eski Babil mektubu:
C T 43, Nr. 8 pl. III (Kranus, Altbabyl. Briefe)

- 1) a-na a-wi-lim-ša-^dMarduk-ú-ba-al-la-tú-šu
- 2) qí-bí-ma
- 3) um-ma il-šu-ib-ni-ma
- 4) ^dŠamaš ú ^dMarduk da-ri-iš u₄-mi li-ba-al-li-tú-ka
- 5) lu ša-al-ma-a-ta lu ba-al-ša-a-ta lu da-ri-a-ta
- 6) ilu-naši-ir-ka re-eš-ka a-na da-mi-iq-tim
- 7) li-ki-il
- 8) i-nu-ma tu-šú-ú ma-ar-ša-ta-ma
- 9) pí-ia ú-ul e-pu-ša-ak-kum
- 10) ú-ul ú-na-i-da-ka
- 11) a-na e-ți-rum a-na I ŠE GUR le-qé-e [m-ma]
- 12) a-na bu-uq-li ša-pé-c
- 13) aš-pu-ra-am
- 14) šum-ma e-ți-rum la ri-iq-ma
- 15) ši-ti-še-šu la i-ša-ap-pu
- 16) I ŠE GUR šu-a-ti
- 17) šú-pu šum-ma a-hi i-na ki-na-tim at-ta
- 18) a-na ša aš-pu-ra-ak-kum la tu-uš-ta-a
- 19) I ŠE GUR šu-a-ti li-qí šú-pu-ma
- 20) lu-ú u-sa-tum
- 31) i-na an-ni-tim at-hu-ut-ka lu-mu-ur

Ç e v i r i :

- 1-2) Awelişsa-marduk-uballaşu'ya söyle,
- 3) İlşu-ibni şöyle söylesin:
- 4) Şamaş ve Marduk uzun günler seni yaşatsınlar
- 5) sağlıklı ol ve çok yaşa
- 6) senin koruyucu tanrım, başımı iyi olarak

- 7) tutsun (iyilik hazırlasın).
- 8) Sen (seyahate) gittiğin zaman hasta idin
- 9) ve ben seninle konuşamadım.
- 10) sana bilgi veremedim.
- 11) Etirum'a 1 Gur arpayı almasını
- 12) bira mayası yapmak için yumuşatmasını (kabartmasını)
- 13) yazdım.
- 14) Eğer Etirum serbest değilse
- 15) ve geriye kalan arpalarını yumuşatamıyorsa
- 16) o IGUR arpayı sen üzerine al
- 17) yumuşat, eğer sen gerçekten benim kardeşim isen
- 18) sana (burada) yazdıklarımı ihmal etme.
- 19) O (söz konusu olan) 1 GUR arpayı al, yumuşat (kabart)
- 20) bana yardım et
- 21) bundan senin kardeşliğini (kardeşçe hislerini) göreceğim (anlayacağım).

Görülüyor ki biranın hazırlanması ile ilgili işler -belki fermantasyon- bile mektuplara konu olmuştur.

3- Mari Mektupları :

Orta Fırat'ta bulunan ve bugünkü adı Tell-Hariri olan Mari saray arşivinde ele geçen yaklaşık olarak beş bin mektup, bize Eski Babil devri tarihinin bir başka dilimini aydınlatmaktadır. Mari krallığının doğuşu, gelişmesi ve tarihten silinmesi I. Babil sülalesi zamanına rastlar. Tarihin ender bir olayı olarak, üç önemli şahsiyet aynı zamanda yer almıştır. Babil'de Hammurabi, güneyde Rim-Sin, batıda ise Şamşi-Adad I. Diğer taraftan Şamşi-Adad'ın babası İla-kabkabu ile İahdun-lim'in babası İaggid-lim'in çağdaş oldukları bilinmektedir. İahdun-lim'in öldürülmesinden sonra, Mari krallığının Assurluların eline geçtiği görülür. Oraya Şamsi-Adad I (Şamsi-Addu), oğlu İas-mah-Addu'yu Ekallum'a, diğer oğlu İsme-Dagan'ı Mari'ye yerleştirir. Mari tarihinde böylece Assur hakimiyeti başlar. Devlet artık Mari'de ve Assur'da olmak üzere ikiye bölünmüştür. Şamşi-Adad'ın ölümünden hemen sonra Zimri-lim babasının tahtını ele geçirir. Ve otuz seneden fazla bir zaman hakimiyeti elinde tutar. Büyük bir refaha ulaşır ve Hammurabi'nin amansız bir müdahalesi ile son bulur. İşte arşivin büyük bir kısmı Mari krallık tarihinin

bu safhasına aittir³³. Bu arşivin bulunması ile sade Mari kiralığının değil, bütün Eski Yakın Doğu'nun tarih, politika, din tarihi, ekonomik hayatı hakkındaki bilgimiz geniş ölçüde artmıştır. Mektuplarda dil yönünden de ilginç özellikler tespit edilmiştir. Eski Babil devri mektuplarında bulunduğunu söylediğimiz *ana* ve *aššum* prepositionları, Mari mektuplarında terkedilmiş değildir. Bunlar bilindiği gibi gaye, zaman, sebep bildirirler. Örneğin *aš-šum eqlētim ša a-ah* ^{na} *Purattim za-zi-im* (: Fırat'ın kenarında bulunan tarlaların taksimi hakkında) ARM I, 6, 22) veya *ki-ma ka-ša-di-ia* (: gelişimde ARM II, 96, 8 ve III, 29, 10) görüldüğü gibi kına artık mukayese eki değildir. Bundan başka infinitiflerin hemen önünde getirilen “ša” elemanın özel bir anlamı var ır. Örnek: *ú-ul ša šu-šu-bi* (: yerleştirmek uygun değildir ARM I, 106, 7) *la-ma ša a-ka-lim* (: yemek yemek uygun olmadan evvel ARM III, 27, 11) *ša-ba-am ša ta-ra-di-im* (: askeri göndermek uygundur. Syria XIX s. 12). Bir diğer özellik çekilmiş bir fiilin önünde aynı kökün infinitif halinde tekrar edilmesidir. Örnek: *ša-pa-ru-um-ma a-ša-ap-pa-ar* (: durmadan yazacağım ARM II, 122, 17) *ka-ša-du-um-ma ak-šu-dam* (: hemen vasil oldum ARM III, 7, 7-8). Bunlardan başka bazı ifadelerin tekrar edildiğini görmekteyiz: *i-na ah* ^{na} *Purattim še-em ša-mu-um-ma a-ša-a-am ú an-na-nu-um ša-mu-um-ma a-ša-a-am* (: Fırat nehri kenarında dane (buğday) satın alıyorum, evet burası daima satın aldığım yerdir ARM II 28, 13-16). İnfinitif ekseriya -ma eki ile kuvvetlendirilmektedir: *a-ma-ru-um-ma ú-ul a-mu-ur-šu* (: onu gerçekten hiç görmedim ARM II, 19, 16-17)³⁴.

Mektuplar devrin politik ve askerî organizasyonu yanında tarım, ticaret, kısaca Assur hakimiyeti altındaki Mari kiralık hayatının bütün görünüm-lerini bize aksettirirler. Mektubu yazan şahsın adının arkasına eklenen sıfatlardan, sosyal seviyelerini göstermesinin dışında, gerçek aile ilişkilerini de öğreniyoruz. Baba, kardeş, oğul gibi.

Örnek:

a-na İa-as-ma-ah-^{II}Addu
qí-bí-ma

³³ Archives Royales de Mari I-VI. G. Dossin, Correspondance de Šamši-Addu (ARM I, VI). Buradaki mektupların büyük bir kısmı Šamši-Addu tarafından Mari kralı (vice-roi) olan İasmah-Addu'ya, 13'ü İasmah-Addu'dan babasına ve İšme-Dagan'ın kardeşine yolladıklarıdır. J. R. Kupper, Correspondance de Kibri-Dagan (ARM III). Charles Jean, Lettres Divers (ARM II). G. Dossin, Correspondance de İasmah-Addu (ARM V). Ayrıca bk. Von Soden, die Welt des Orients I, s. 187-204.

³⁴ Finet, sur trois points de syntaxe de la langue des “archives de Mari” RA, 46 s. 19-24.

um-ma Iş-me-¹¹Dagan
 a-hu-ka-a-ma
 a-na Ha-at-ka^{ki}
 ás-ni-iq-ma
 a-lam ša-a-ti
 ás-hu-up-ma as-sà-ba-at
 lu-u ha-di-it

Çeviri:

İaşmah-Addu'ya söyle
 Senin kardeşin
 İşme-Dagan şöyle der:
 Hatna şehrine
 ulaştım
 O şehri yere serdim ve zaptettim
 sevin.

Kıral ailesi arasındaki yazışmalar çok sadedir. Selâm bölümüne yer verilmemektedir. Buna karşılık bir saray memurunun veya valinin kırala gönderdiği mektup da, Hammurabi devrinde yazılıdan farklıdır. Aşağıya aldığımız Zimrilim zamanına ait, vali Bahdi-lim'in bir bent tamiri ile ilgili raporu enteresandır:

TCL XXVII, 1

- 1) a-na be-li-ia
 qí-bí-ma
 um-ma Ba-ah-di-li-im
 warad-ka-a-ma
- 5) am-ša-li ^{au}šuhar Í-din-¹¹Da-gan
 a-na še-ri-ia ik-šu-dam-ma
 te-em-šu eš-me-c-ma
 a-na er-re-tim at-ta-la-ak
 ũ ša-a-tu a-na še-er be-li-ia
- 10) aṭ-ṭa-ar-dam a-na er-re-tim
 ak-šu-ud-ma šu-ul-mu-um
 bi-it-qum e-lu-ú ša ab-nim
 ša be-lí i-pu-šu
 me-e ub-ba-al am-ma-at

- 15) mu-u i-[na]mu-uh-hi ab-nim
i-la-ku [x x x] x ša-lim
er-re-tum qa-ab-li-tum
ša-ap-la-nu-um ti-t[u-r]i-im
u-su-ka-ša ša-ap-le-e-en
- 20) mu-ú iq-qu-ru-ma
qa-na ù ni-ka-as
im-ta-qú-ut er-re-tam
ša ab-nim ab-tu-uq-ma
a-na er-re-tim qa-ab-li-tim
- 25) mu-u imtú-ú-ma
a-na ú-su-ki-im ša er-re-tim
e-pe-ši-im qa-tum ša-ak-na-at
mi-im-ma ú-ul ša na-ha-di-im
šu-ul-mu-um
- 30) er-re-tum ša ab-<nim>
ù bi-it-qum ša ab-nim ša be-li
i-pu-šu ša-lim mi-im-ma
be-li la i-na-ah-hi-id

Ç e v i r i :

- 1-2) beyime söyle
- 3-4) senin kölen Bahdi-lim şöyle söyler:
- 5) dün, genç işçi İdin-Dagan
- 6) karşıma (huzuruma) bana geldi
raporunu dinledim.
Bent'e gittim.
ve onu beyimin huzuruna sevkettim.
- 10-11) Bent'e gittim, iyidir.
beyimin yapmış olduğu
Taştan olan üst gedik(ten)
sular taşıyor. Bir arşın üzerinden
- 16) sular taş kısmından
akıyor. iyidir.
- 18) köprünün aşağısında
- 17) orta bent(in)

- 19) alt cidarını
- 20) sular tahrip etmiştir.
- 21-22) bir buçuk kamışlık yer yıkıldı.
- 23-24 Orta bentte suların azalması için
- 25) taştan olan bentte oyuk yaptım.
- 26-27) bendin cidarının yapımına el konmuştur.
- 28) Endişe edecek hiç bir şey yok
- 29) (her şey) iyidir.
- 30-31) Beyimin yaptığı taş gedik ve taş bent
- 32) iyidir.
- 33) Beyim hiç merak etmesin.

4- Eski Assur Kültepe Mektupları :

Eski Babil sülalesi ile çağdaş olarak, Assur'da birdenbire büyük bir ticarî faaliyet görülmektedir. M.Ö. 2. binin ilk yarısında Anadolu madenleri işletme yönünden büyük bir teknik başarıya ulaştığından (altın, gümüş, bronz) zengin bir ülke haline gelmişti. Anadolu'da bakır ve kurşun boldu. Buna karşılık kalay yoktu. Anadolu'nun eksik olan maden ihtiyacını hisseden Assur'lu tüccarlar, işin ticaretine başladılar. Anadolu'ya kervanlarla kalay, kumaş ve benzeri mal getirip, altın, gümüş alıyorlardı³⁵. Böylece Anadolu'da, Assurlular ticaret kolonileri kurmuş oluyorlardı. Assur bu devirde büyük bir ticaret şehri halini almış, şahsî servet son derece gelişmiş bulunuyordu. Assurlu gezginci tüccar (şamallû), Assurda oturan büyük sermayedarların (ummēanum) emrinde iş görüyorlardı. Zamanla birleşerek, büyük ortaklıklar, şirketler kurulmuş, kervanlar büyümüştür.

Anadolu'da bu zamanlarda küçük kıralların (rubā'um) varlığını biliyoruz. Kültepe, bir rubā'um merkezi idi. Ticaret merkezlerine kārūm (: büyük pazar, liman) daha küçüklerine wabārtum denirdi. Assur-kaniş ve diğer kārūm'lar arasında muntazam kervanlar işlerdi. Bu faal ticarî hayata Anadolu'nun yerli halkının katılış şekli zâyıftır. Daha ziyade günlük ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal veya ödünç para almak şeklinde görülür³⁵. Anadolu'nun ilk yazılı kaynakları olması nedeniyle ayrı bir önem taşıyan ve Kapadokya veya Kültepe vesikaları olarak adlandırılan, ayrıca bu çok canlı olan ticarî hayatı içine alan vesikaların büyük bir kısmını mektuplar teşkil etmektedir³⁶. Ana-

³⁵ E. Bilgiç, Çivi Yazılı Hukukî-İktisadî Kaynaklar (Belleten, 44) s. 589; Fak. Dergisi II 33 v.d.

³⁶ Mektupların dışında, senetler, mahkeme zabıtları, hesap listeleri vardır. Bunlar Eisser-Lewy, Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe (MVAG, 33 ve 35) toplanmıştır.

doludaki yerli halk ile Assur'lu tüccarların mektuplaşmasına esas olan konu ticaret, yani tüccarların işleri ile ilgili olarak birbirlerine, yerlilere, yerli veya Assur'lu olan eşlerine, yakınlarına veya yerli beylerin Asur kolonisindeki görevlilere yazdıkları haberler, bildirdikleri emirlerdir. Kısaca ticaret hayatının etkilediği, günlük hayata akseden her konu, mektuplara girmiştir.

Bilhassa iki rubā'um arasında ve cevap mahiyetinde yazılan mektup küçük kırallar arasındaki ilişkileri göstermesi yönünden güzel bir örnek teşkil eder³⁷. Kültepe dışında, Kapadokya tableti veren merkezler Anadolu'da Boğazköy ve Alışar'dır. Anadolu'nun dışından, Nuzi'den gelmiştir³⁸. Örnek olmak üzere buraya biri Boğazköy'den olmak üzere iki mektup alıyruz. Görüleceği gibi ticarî zihniyetin hakim olduğu mektuplarda, Eski Babil'de alışageldiğimiz, bilhassa selâm bölümündeki edebî üslûba artık yer yoktur. Giriş formülünden sonra hemen konuya girilir. Kuru ve sadedir. Zarflar üzerinde özet ve bol miktarda mühür baskıları bulunur.

Bo 289/h (Da'â arşivi)³⁹:

- 1) a-na Da-a-a qí-bí-ma
- 2) um-am Ku-ra-ma-ma
- 3) a řu-me AN-NA na-áš-pi-ir-ta-kà
- 4) a-di-i ma-lá ú 2 ři-ni-řu
- 5) tû-řé-bi₄-lam a-na tap-pá-e-a
- 6) AN.NA dam-qá-am tû-řé-bi₄-lam
- 7) i-a-ti AN.NA ta-áp-ř a-am
- 8) tû-uř-té-bi₄-lam ú 5 GíN-TA
- 9) ma-ma-an lá i-la-qí-řu
- 10) ú a-na Sa-lá-tû-ya-ar
- 11) uř-té-bi₄-lá-řu a-bi a-ta
- 12) is-tû-ma [a-ye-]el gi-mi-lim
- 13) a-na-k[u x x (x)]-a
- 14-15) 16. satırlar kırık
- 17) KU.BABBAR e(?)-[x x]la-řu
- 18) KU.BABBAR i qá-ti-a

³⁷ K. Balkan, Mama kıralt Anum-hirbi'nin Kaniş kıralt Varřama'ya gönderdiği mektup, (Türk Tarih Kurumu Yayınları VII, No. 31, 1957.)

³⁸ Th. J. Meek, Old Akkadian, Summerian and Cappadocian Texts from Nuzi (Harvard Semitic Series Vol. X).

³⁹ K. Balkan, Kaniş Karum'unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müřahedeler (Türk Tarih Kurumu Yayınları VII, No. 28) s. 9'da bu mektubun transkripsiyon ve tercümesini vermiştir.

- 19) lá i-ba-ši a-ma-kam
 20) Zi-ki- u A-da-a
 21) sa-i-il₅

Ç e v i r i :

- 1) Da'a'ya söyle
 2) Kura şöyle der:
 3-4) kalay hakkında haberini bana birkaç defa
 5) yolladın, Meslekdaşlarıma
 6) iyi kalay gönderdin.
 7) bana (ise) tapsum (: ucuz) cinsi kalay
 8) yolladım ve (bir şeşel gümüşe) 5'er şeşel (kalay) fiyatına
 9) onu kimse almak istemiyor.
 10) Hatta onu Şalatuar şehrine(de) gönderdim (fakat orada da satamadım).
 11) sen habamsın,
 12-13) Ben merhamete multaç bir kimse olduğum için ...
 14-16)
 17) para yok,
 18) Elimde para
 19) yoktur. Orada
 20-21) Ziki ve Ada'ya sor.

Bir kadın kölenin karşısında Assur'lu bir adamın durumunu gösteren aşağıya aldığımız mektup, sosyal ilişkileri göstermesi nedeniyle ilginçtir⁴⁰. Assur'ca bir ad taşıyan İştar-ummi isimli köle, Aşşur-taklaku adlı bir Assur'lu ile - O, evlenmeden önce st. 32 - yaşıyordu, bir oğlu oldu - st. I, 24 - Mektubun asıl konusu, kölenin aralıksız gümüş isteğidir.

Zarf:

Kunuk A-şur-ták-lá-ku mera -A-şur-i-di
 a-na İřtar-um-mi am-ti-šu
 ù Ša-a-şür-ma-da
 a-pu-tum a-pu-tum la ta-sá-hi-i (kırık)

Mektup:

- 1) um-ma A-şur-ták-lá-ku-ma a-na
 2) İřtar-um-mi ù Ša-a-şür-ma-du
 3) a-na İştar-um-mi qí-bí-ma

⁴⁰ RA 51 (1957) s. 5'te. Garelli tarafından yayımlanmıştır.

- 4) mi-nam hi-im-ťá-tim⁴¹
- 5) řa [t]a-a [ř-t]a-na-pi-ri-ni
- 6) ma [a-na]m e-lá-nu-ki i-řu-ma
- 7) a- [ma-kam] i li-bi-ki l maná'um řa AM (?)
- 8) m[a ki]-a-am al-qí-ú ú úmē-a
- 9) ma-du-tim uq-ta-ri-ba-ni
- 10) mī-nam i li-bi-ki řa ta-áš-ta-na-ki-ni-ni
- 11) a řu-mi-i i řé-ri-ia
- 12) a-ua-tum řa ma-al-a
- 13) řa-ma-e na-ad-a-ni
- 14) ú a-ti hi-im-ťa-tim

Ay.

- 15) ta-áš-ta-na-pi-ri-im
- 16) 10 řeqli kaspam ú 1/3 maná'em
- 17) uř-té-bi-lá-ki-im ki-ma-ři-e
- 18) lu kaspi^{pi}-ma ù a-a-am
- 19) řu-ba-tam řa a-bu-ki i-a-ti
- 20) i-di-na-ni a-pu-tum a-pu-tum
- 21) iř-ti a-li-ki-im pá-nim-ma
- 22) lu iř-ti A-şur-ták-lá-ku ú řa-a-şur-ma-da
- 23) te-eb-e-ma a-tal-ki-im
- 24) su-ha-ra-am la té-zi-bi-im
- 25) ú řu-ma kaspam mī-ma ta-ha-ři-li
- 26) iř-ti A-sur-ták-lá-ku l şeqel kaspam
- 27) ú-ul 2 řeqlën ir-ři-ma
- 28) li-di-na-ki-im i-na
- 29) ři-ib-ti-ki lá-al-li-e
- 30) ú řu-ma ki-na-tim
- 31) ta-ra-i, mi-ni té-e [h-]e-ma a-tal-ki-im
- 32) ařřatum (?) a-ni-tum řa a-hu-zu
- 33) lū-za-ma-ra-ki-im
- 34) mi-ma i li-bi-ki lá ta-[ra-ři-i]
- 35) a-na-ku [x x]-in uř-lá-al
- 36) ři(?)-e-ni-in iř-ti-ni-a-tim
- 37) dam-qá-tim li-li-ři-im
- 38) ar-hi-iř e lá tu-si-ma
- 39) e-lim mi-ma tū-ha ()-li-qi
- 40) i pá-nim-ma té-eb-e-ma
- 41) a-tal-ki-im

Çeviri: Zarf:

Aşşur-idi'nin oğlu Aşşur-taklaku'nun mührü

Kadın kölesi İstar-ummi'ye ve Şa-Aşşur-mada'ya önemle rica ederim.
İsyan etme (gerisi kırık)

Mektup:

- 1) Aşşur-taklaku
- 2) İstar-ummi'ye ve Şa-Aşşur-mada'ya şöyle der:
- 3) İstar-ummi'ye de ki:
- 4-5) Niye bana devamlı olarak acele şeyler⁴¹ yazıyorsun⁴²
- 6) senin üstünde ne var (senden başka neyim var?)
- 7-9) (Borç) aldığın her mana senin isteğine göredir (senin emrindedir). Çok günlerim yaklaşıyor⁴³.
- 10) Niçin devamlı olarak beni senin istediğin (duruma) koyuyorsun.
- 11-13) adıma ve sırtıma gökler dolusu işler verilmiştir (yüklenmiştir, çok işim var).
- 14) ve sen devamlı olarak acele şeyler yazıyorsun
- 16) Sana 10 şeqel gümüş ve 1/3 mana'vı
- 17) gönderdim. Yeter.
- 18) Benim gümüşüm.
- 19) Babanın bana verdiği kumaş (işi) nedir?
- 20) Lütfen, önemle rica ederim,
- 21) ilk gelen ile
- 22) veya Aşşur-taklaku ve Şa-Aşşur-mada ile⁴⁴
- 23) kalk, gel
- 24) Çocuğu bırakma
- 25) ve eğer gümüşe ihtiyacım varsa
- 26) Aşşur-taklaku sahib olduğu bir veya iki şeqel gümüşü
- 27) sana versin.
- 28) senin kârın neyse, o olsun.
- 29) Gerçekten beni seviyorsan, kalk gel
- 30) evlendiğim bu kadın (her şeyi) bir tarafa bırakacak.
- 31-34) Sen gönlünce neye sahip değilsen, bugün

⁴¹ himtatum (hamatum = acele etmek) = acele şey. Bk. Landsberger AO 24, 4 s. 31; Von Soden, Altbw, 316^a

⁴² Garelli, ibid: "neden beni tazyik eden haberler göndermekten vazgeçmiyorsun" şeklinde tercüme eder.

⁴³ Bu satırın anlaşılması güçtür. Garelli'ye göre "et (qui) rapproche mes nombreuses échéances" dr.

⁴⁴ Mektubu yazanla, gelmesini arzu ettiği şahsın adının aynı olması dikkati çekmektedir.

- 35) ben
 36) Ona bir çift iyi (cins) ayakkabı getir.
 38) acele olarak (yola) çıkmamazlık etme.
 39-41) beni harab etme, önden çık, gel.

5- Orta Babil veya Kas Devri Mektupları:

Şamsu-Iluna zamanında parçalanmaya başlayan Eski Babil sülalesi, büyük kavimler harekâtı sonucunda çok zayıflamış ve I. Murşiliş'in Babil'i zaptetmesi ile son bulmuştur. Aslında M.Ö. 16. yüzyılın ilk yarısında Önasya'da "karanlık devir" diye adlandırılan ve vesikaların sustuğu bu devir, arkasında büyük izler bırakacak olan hadiselerin oluş çağıdır. Önasya'nın çehresi değişmiştir. Artık Kas'ların, Babil'de Mitanni'lerin de Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de hakim olduklarını görüyoruz.

Bütün Önasya'da feodalizm idare sistemi yerleşmiştir. Memlekette bu esasa göre yeniden teşkilatlanma başlamış, memleket arazisi, Babil'in eski soylu aileleri ile yeni hakim sınıf arasında timar esasına göre bölüşülmüştür. Artık bütün memleketin sahibi kıraldır. Şahsî mülkiyet fikri kaybolmuştur⁴⁵. Halk büyük malikânelerde (bîtum) çalışan zenaat erbabı haline gelmiştir. Mülkiyet fikri kaybolduğu ve mübadele esaslı hakim olduğu için, ticarete canlılık kalmamış, ticarî karakterde belgeler yazılmamıştır. Bu devre ait vesikaların en büyük kısmı orta Babil'de bulunan Nippur (bugünkü adı Nuffar) şehrindeki kazılarda, Nippur' valisi (Guenna) nın sarayına ait arşivden ele geçmiştir. Bulunan binlerce tablet arasında mektuplar fazla yer tutmazlar. Bunlar idarî mektuplardır. Devrin tarım faaliyetleri, bent, kanal ve sulama işleri hakkında bilgi edinmekteyiz. Mektuplar aşağıdaki gibi gruplandırılabilirler⁴⁵:

1) Kıral mektupları: Kıral tarafından Nippur valisine yazılmış olan kısa ve verimsiz olanlar.

2) Ahu "kardeş" mektupları: Nippur valisine büyük memurlar veya derebeyleri tarafından yazılanlar. Yazar belki sosyal seviyesi aynı olduğu için: "kardeşim" diye ve adının kısaltılmış şekliyle hitap etmektedir.

3) Bêlu "bey" mektupları: Derebeyi veya büyük memurlar tarafından emirlerindeki kimselere yollanmış emir mektuplarıdır⁴⁶.

⁴⁵ K. Balkan, Fak. Dergisi II, s. 45 v.d. Sıralama da aynı makaleden alınmıştır.

⁴⁶ H. Radau, Letters to Cassite Kings From The Temple Archives of Nippur, 1908 (BE XVII, 1).

4) Ardu "köle" mektupları: Büyük memurlar tarafından bēlu'lara yazılmıştır. Gönderen kendisini köle olarak sıfatlandırır⁴⁷.

Nippur arşivinin en eski belgesi Burnaburriş'ın ilk yılı (M.Ö. 1384) ile tarihlenir. En yenisi de 130 yıl kadar sonrasına aittir. Bugüne kadar alışa geldiğimiz kalıplar içinde yazılmışlardır. Mektuplarda selâm kısmında yeni bir bağlılık ifadesi görülür. Ana dīnan bēli ia lullik (: beyimin yoluna feda oluyum). Selâm kısmı basitleşmiştir. ana kâša lû şulmu (: sana selâm), Eğer mektup yazılan kimse önemli bir mevkide ise, yazar saygılarını evine ve çevresindekilere genişletir⁴⁸. . a-na ka-a-ša biti-ka ù a-na pa-ha-ti-ka lu-u şul-mu. Bir çok durumlarda, yazarın şehrinin tanrılarına, yazılan kişinin korunması için (Eski Babil'de koruyucu tanrı olduğu gibi) dua bulunur.

Örnek: BE XVII 1, Nr. 5

- 6) Der^{ki} ù ¹¹ka-di
- 7) na-ap-ša-at be-li-ia li-iş-şu-ru
- 8) ilāni ma-la be-li
- 9) pa-al-hu-şu-nu-ti
- 10) na-ap-ša-a-ti ša be-li-ia ¹¹li-iş-şu-ru

Çeviri:

- 6) Der (şehri) ve tanrı Kadi⁴⁹
- 7) beyimin canını korusunlar
- 8-9) beyimin hürmet ettiği bütün tanrıları
- 10-11) beyimin canını korusunlar.

Bunlar hem yazarın ikametgâhının tayiniinde, hem de ilişkilerinin anlaşılmasında, kültür tarihi yönünden önemlidir.

Kıral mektubunda kıralın adı anılmaz. B E XVII, 1 nr. 75 de olduğu gibi: a-na ^mamēl-¹¹Marduk qí-bí-ma um-ma šarru-ma um-ma-a a-na ^mamēl-¹¹Marduk (: amēl-Marduk'a söyle, kıral amel-Marduk'a söyle der). Mektubu gönderen kıralın kendisidir.

Beye yazılan ve sulama ile ilgili olan bu mektup oldukça kıraktır.
BE XVII, 1 Nr. 3 (M A O G X, 53):

- 1) [a-na be-l] i-ia [qí-bí-ma]
- 2) [um-]ma-a ^mawel-¹¹Marduk [arad-ka-ma]

⁴⁷ H. Waschov, Bab. Briefe aus des Kassitenzeit (MAOG X 1) de alıu mektuplarının bir kısmı işlenmiştir.

⁴⁸ Radau, aynı eser, s. 18 ve 19.

⁴⁹ tanrı kadi, Dēr şehri tanrısıdır.

- 3) [di-] na-an be-li-ia [lu-ul-li-ik]
 - 4) x i-na ^{ID} ki-i-iš-li [x x x]
 - 5) [ša] mi-il kis-sa-ti uh-hu-[ru]
 - 6) [it]-ta-ah-su nam-kar-ra ù
 - 7) [v^lep]-te-te 30 GUR KUL ša IM-GAL-LU ki-i ^{ID im.hi.su}
 - 8) [x x x] il-ta-ka-an x x ^{ID e.tel.pi} [x]
 - 9) i ^{ID}gam-mar-gal[xx]a-di-na ul iš-ša-qu-ú-ma
 - 10) [x x]-ni-lu ù palgē ^dLUGAL-GIR-]RA ul ep-te
 - 11) [an-] ni-ti ša be-li iš-[pu-ra] um-ma-a hi-ša-ti⁵⁰
 - 12) [pi]-ti mu-ú a-di-na i-na [lib-bi hi]-ša-a-ti-ma
 - 13) [la] iš-ša-ka-nu ša ^uir-ra-ga-mil ta- mi-ir-tu parak-māri^{ki} e-la-at
 - 14) ša 20 GUR zēri ki-ša-di ša pa-an ^{ID}Nanna-gú-gal
 - 15) me-e ip-te-te-e-ma il-la-ku ša na-at-ba-ak-ti
 - 16) me-e ul-tu nam-qār ^mBanā-šā-^uMarduk ki-i ip-tu-ú mi-šu
 - 17) eqla ša ^uir-ra-ga-mil i-ma(?) -la na-at-ba-ak-ta
 - 18) e-si-ki-ir-ma me-e ša ^{ID}AN.ZAKAR-Enlil^{ki}
 - 19) a-na na-at-ba-ak-ti e-[pi-i] t-ta i-na-an-na e-pi-it-te-ma
 - 20) mu-ú ul-tu na-at-ba-a [k-ti]ša ñr-ra-ga-mil li-šu-ni
 - 21) ša ka-li-e ša na-at-b[a-a]k-ti ga-nu-ú ša 5 har-bi
 - 22) ša iššakkē ša ^mMarduk-[na]-šir na-di-i-ma
 - 23) a-na be-li-ia al-tap-ra [ù i]na-an-na a-na be-li-ia al-tap-ra
 - 24) ki-i ga-nu-ú na-du-ú GU[D.MES ina] ir-ri-ši ù ša iššakkē
 - 25) ki-i ú-qá-ri-bu i-te-[lu ina] tu-bi be-li
 - 26) li-ik-šu-da-am-ma [x x] a-na ^mMarduk-na-šir
 - 27) šum-ma i-na ka-li-e šum-ma i-na hi-ru-ti
 - 28) ša be-li i-na-da-aš-šu li-pu-uš
 - 29) ša be-li iš-pu-ra um-ma-a
- Ay.
- 30) i-na-an-na-a me-e a-na na-at-ba-ak-ti e-pi-te-ma
 - 31) mu-u a-na al ñr-ra-ga-mil ul ir-ru-bu
 - 32) me-e a-na na-at-ba-ak-ti e-pi-te-ma
 - 33) a-na dūr-^uEn-líl ^{hi.a} ki ki-i ir-ru-bu ù ka-lu-u ul e-pu-uš
 - 34) ta-mi-ir-ta ša dūr- ^uEn-líl be-li ki i-mu-ru
 - 35) a-ka-an-na iq-ta-[ba-a um-ma-]a su-ru da-an
 - 36) [x x x x]
 - 37) a-ka-an-na i [q-ta-ba-]a
 - 38) ša dūr-^uEn-líl ^{hi.a} [-ni a-ka-an-na ša dūr- ^uEn-líl^{hi.a} []-ni a-ka-an-na

⁵⁰ hištu = pl. hišātu = sed (CAD 206a).

gerisi çok kıraktır.

Çeviri :

- 1) beyime söyle
- 2) Kölen awêl-marduk şöyle söyler:
- 3) Beyimin yoluna feda olayım.
- 4) Kişli kanalında
- 5) sel, taşkın geri kaldı (gecikti).
- 6) çekilince havuzu
- 7) açmadım. 30 Gur'luk nehir çekildiği için
- 8) [kuraklık ?] geldi
- 9) Gammargal kanalı şimdiye kadar sulanmadı.
- 10) suyu ve kanalı açmadım.
- 11) beyimin yazdığına gelince: «sedleri
- 12) aç,» şimdiye kadar havuzların içine
- 13) su verilmedi. İrragamil şehrine gelince, Parak-mari havuzu yükseldi
- 14) Nannar-gugal kanalı karşısında 20 Gur'luk bir sahil arazisi üzerine
- 15) suyu açtım, akıyor. Terasa gelince:
- 16) Mangar-gugal-Marduk kanalını açtıktan beri sular azdır.
- 17) (ancak) Irragamil tarlası dolacak, natbaktu'yu (basamak, teras)
- 18) kapatacağım. An - zakar-Enlil (Dicle) kanalını
- 19) natbaktu içine açacağım. (Hatta) şimdi hemen açayın ki
- 20) sular natbaktu'dan Irragamil'e çıksın (dışarı aksın).
- 21) natbaktu'nun setle kapatılmasına (gelince): 5 harbi'lik⁵¹ tarla
- 22) ki o Marduk-nasir'in işşakku'suna aittir (tarlayı kiralayana aittir) boş bırakılmıştır (ihmal edilmiştir).
- 23) beyimin ikametgâhında (onu) beyime yazdım. Şimdi de (tekrar) beyime yazıyorum.
- 24) Tarla ihmal edildiğinden, çiftçiler ve ensi'lerin sığırları (?)
- 25) yaklaşınca (girince) yükseldi. Lütfen beyim
- 26) buraya gelsin Marduk-nasir
- 27) için, set yapmak için olsun, ark için olsun
- 28) ona beyim (ne) vermişse, yapsın (uygulasın)
- 29) Beyim aşağıdaki gibi yazdı:
- 30) şimdi suları natbaktu'ya açacağım (bırakacağımı) ve
- 31) sular Irragamil şehrine girmeyecekler (akmayacak),

⁵¹ harbu = özel bir saban çeşidi = CAD 97^b ve Von Soden AHw 325u. Metnimizde belli bir ölçü ifade edilmek istenmiştir.

- 32) suları nathaktu'ya açarsam
 33) Dür-Enlil (bölgesine) akacak ve (orada hiç) setleme, (teraslama) yapmadım.
 34) Dur-Enlil havuzunu beyim gördüğü (teftiş ettiği) zaman
 35) şöyle söyledi: sazlık kuvvetlidir.

gerisi kırkıktır

Bir ardu mektubu: (BE XVII, 1 Nr. 23:) MAOG XI Nr. 6
 Bir ev içinde neler yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

- 1) [arad-ka ^mIm-gu-] rum a-na di-na-an be-li-ie
- 2) [lu-ul-] li-ik
- 3) [a-na bīt be-] lī-ia šu-ul-mu
- 4) [x] + 6 lim libittu a-di ūmi 4^{ka}m la-ab-na-at
- 5) [x] lim libittu a-na pi-i na-ag-ma-ar
- 6) du-ul-li-ia ú-ra-ad-da-ma
- 7) a-di i-na ^arah-tašriti uš-ši a-na-an-du-ú
- 8) i-ga-ru ša i-na ku-tal-li ad-du-ú-ma
- 9) 20 na-at-ba-ku uh-hu-ru
- 10) e-ki-ir-ri-im-ma⁵² a-tab-ba-ak
- 11) 10 LĪM agurrū ^{awel}ŪR.RA .GAL la-ab-na-at
- 12) ul-tu ūmi 4^{ka}m agurru ap-ta-ťá-ar-ma
- 13) a-na ku-tal na-ka-si uk-te-ir-ri-ib
- 14) aš-šum bīt ⁱiršê ša libbi a-su-up-pa-ti⁵³
- 15) ša be-li i-ša-a iq-ba-a
- 16) tup-pa ki a-mu-ru i-na ^arahulūlu a-na i-ši-e ʿa-ab
- 17) be-li li-iš-pu-ra-am-ma šum-ma ša i-ši-e
- 18) lu-uš-ši
- 19) aš-šum ta-bar-ri ša be-li iš-pu-ra
- 20) [hur-h] u-ra-te i-na qāt ^mBēl-u-sa-tum ul am-hu-ur
- 21) [aš-šum hur[-hu-ra-tum ša a-na ma-an-da-at-ti-ia
- 22) [al]-qu-ú
- 23) [sā be-li iq]-ba-a a-na ^mKi-din-^{il}Marduk
- 24) [be-lī i-di ki x] +10 ma-na ta-bar-ri an-da-har
- 25) [ina libbi-ša x] +10 ma-na a-na du-ul-li-ia
- 26) [al-t]a-ka-an
- 27) [x] +20 ma-na a-na mu-uh be-li-ia

⁵² karāmu = alakoymak, mani olmak, durdurmak. Von Soden AHwb, 446b.

⁵³ asuppu, pl. asuppātu = Vorbau, Anbau, von Soden AHwb.77a Betthaus

- 28) [ul]-te-bi-la
 29) hur-hu-ra-tum i-na Dūr-Ku-ri-gal-zu
 30) [šu(?)-]ú-bi-'u-ú ia-nu
 31) [hu] r-hu-ra-te be-li li-še-bi-lam-ma
 32) du-ul-li la a-ha-ad-di
 33) aš-šum ^{ame}išparē an-nu-ti
 34) ša i-na ^{Pa-an-ba-li}ki ka-lu-ú
 35) i-na ú-pi-i^{ki} a-na be-li-ia aq-ta-bi
 36) ú ša-Ja-ši-šu a-na mu-uh be-li-ia
 37) al-tap-ra
 38) be-li li-iš-pu-ur-ma
 39) li-il-qu-ni-iš-šu-nu-ti

Ç e v i r i :

- 1) (ben) senin kölen Imgurum, beyimin yoluna
 2) gideyim (feda olayım).
 3) Beyimin evine selâm
 4) xxx 6 bin tuğla 4 gün içinde yapılmıştır.
 5) x x bin tuğlayı işimin tamamlanmasına (bitimine) kadar
 6) ilâve edeceğim.
 7) Taşritu ayı içinde, temel atıncaya kadar
 8) evin arka tarafındaki⁵⁴ duvarı atıncaya kadar
 9-10) 20 natbaktu⁵⁵ geri kaldı, durdurup yığacağım.
 11) 10 bin pişmiş tuğla Urragal⁵⁶ tarafından yapılmıştır.
 12) dört gündün beri tuğla malasını bıraktım. (çözdüm).
 13) kamyş kesmeğe başladım (?)⁵⁷.
 14) ek binada bulunan yatak odaları için
 15) ki beyim isu⁵⁸ (?) için söylemişti.
 16) tablette gördüğüm gibi ululi ayından işu⁵⁸ yapmak iyidir.
 17-18) nişu yapıp yapmayacağımı beyim bana bildirsin.
 19) Beyimin bildirdiği iyi cins yüne gelince
 20) Bel-usatum eliyle (vasıtasıyla) boya malzemesini almadım.

⁵⁴ kutallu = arka taraf. Von Soden AHwb. 517b.

⁵⁵ natbaktu-tabâku fiilinden, teras, basamak, kademe.

⁵⁶ lû-ur-ra-gal = úr = temel olduğuna göre, temel işçisi, temel yapımında çalışan işçi, usta olabilir (?).

⁵⁷ karâbu, ana ile sadakat bildirmek, takdis etmek. Bu mana, metnimize uymamaktadır.

⁵⁸ işû veya nişû okunuşu mümkündür. Çıkmak veya uzak olmak, uzaklaştırmak, ürkemek anlamları (Von Soden AHwb. 781b) metne uymamaktadır.

- 21-22) ücretim olarak aldığım kırmızı boya malzemesini
 23) beyimin emrettiği Kidin-marduk'a
 24) verdim. 10 mana yünü aldım.
 25) Onun içinden 10 ? mana'sını işime
 26) koydum.
 27) x x 20 mana beyime
 28) gönderdim.
 29) Dur-kurigalzu'da⁵⁹ kırmızı boya malzemesi aradığımda
 30) yoktur.
 31) Beyim kırmızı boyayı göndersin ki
 32) işimde hata yapmayayım.
 34) Babil'de⁶⁰ alıkonulmuş olan
 34) bu dokumacı hakkında
 35) Upi'de beyime söyledim (anlattım).
 36) üç defa beyime
 37) yazdım.
 38) Beyim yazsın ve
 39) onları (benim için) alsınlar.

ahu "kardeş" mektubuna örnek:

BE XVII, 1 No. 81:

- 1) a-na ^mA-lu-ú-a-ba-ni qí-bí-ma
- 2) um-ma ^mErba- ^uMarduk ahu-ka-ma
- 3) a-na ka-a-ša lu-ú šul-um
- 4) ^uŠamaš ^uMarduk nap-ša-ti-ka
- 5) li-iş-šu-rum um-ma-a
- 6) aš-šum mārē Ni-ip-ru-um
- 7) ša gú-en-na-ka aš-šu-mi-ka
- 8) im-ta-na-ah-ha-rum um-ma-a
- 9) a-na mār ^mIn-ni-bi a-na di-ni
- 10) li-[še-bi-lu-šu-nu-ti]
- 11) satır kırık
- 12) ia-nu [. . . .]
- 13) a-na pa-ni ^mİb-ni [-^uMarduk a-na?]
- 14) bāb Na-qab-māti šu-[bi-]la
- 15) ^u a-ma-ti ma-la i-ba-šu-ú

⁵⁹ Bugünkü Akarkuf şehri.

⁶⁰ ^upanbali: Kasitlerce Babil şehrine verilen isim.

- 16) a-na mli-ia-riša-rêma
- 17) ad-da-bu-ub ša-al-šu-ma
- 18) i-qab-ba-ak-ku ù^{awel}aškapa
- 19) iš-te-en it-ti-ia
- 20) šu-kun

Çeviri:

- 1) Ahua-bani'ye söyle
- 2) Erba-marduk, kardeşin şöyle der:
- 3) sana selâm
- 4) Şamaş ve Marduk senin hayatını
- 5) korusunlar.
- 6) Nippur'lulara gelince:
- 7) Onlar senin emrin, arzun üzerine senin Guenna'nı
- 8) şöyle diyerek kabul ettiler:
- 9) İnibini'nin oğluna, mahkemeye
- 10) onları getirsinler.
- 12) yok
- 13) İbni-Marduk'un huzuruna
- 14) Bab-naqab-matı'ye onu gönder.
- 15) mevcut bütün sözleri (konuları)
- 16) İlişa-reşa-rema'ya
- 17) bildireceğim, ona sor.
- 18) sana söyleyecek ve bir ayakkabıcıyı
- 19-20) benim emrime ver.

6- Amarna Çağı Mektupları:

Orta Mısır'da Beni Hasan civarında Tell-el-Amarna adıyla anılan yerde buldukları için Amarna mektupları olarak adlandırılan ve Önasya'da uluslar arası diplomatik yazışmanın ilk örneklerini veren bu mektuplar, III. Amenofis ve oğlu IV. Amenofis kral arşivine aittirler. (M.Ö. 1400-1350) Önasya tarihinin oldukça karışık bir safhası olan Amarna devri bu mektuplar ile aydınlığa kavuşmuştur. Bu zamanda Önasya'nın büyük devletlerinin hemen hepsinde ileri bir hamle ve yükseliş görülür. Kültürel ilişkiler kurmuşlardır. Bu devirde Babil'de Kas'lar vardır ve Önasya'da feodalizm hakimdir⁶¹.

⁶¹ H. Winckler und L. Abel, der Thontafelfund von El-amarna, Berlin; C. Bezold-E. Budge. The Tell-Amarna Tafeln in the British Museum, London, 1892. J. A. Knudtzon, die El-Amarna Tafeln (VAB II, Leipzig 1907-15). D. Schroeder, Die Tontafeln von El-Amarna 1915. A. B. Mercier, the Tell-Amarna tablets, toronto 1939. Thureau-Dangin, Nouvelles Lettres d'el-Amarna (RA XIX 91-118). G. H. Gordon, The New Amarna Tablets, Orientalia, XVI 1-21.

Yaklaşık olarak sayısı dört yüzü bulan mektupların bir kısmı Mısır-Babil-Assur-Hitit-Mitanni kralıhkları ile Kıbrıs ve büyük çoğunluğu Yukarı Suriye ve Filistin'deki prensliklere aittir. Hurrice bir, Hititce iki mektup dışında mektupların hepsi, o devirde Mezopotamyada diplomatik dil olarak kullanılan Akkadca ile yazılmıştır. Hatta Mısır devleti bile, Önasya'nın diğer devletleri ile anlaşabilmek için, Akkadca bilen kâtiplere baş vurmuşlardır. Yine ilk defa bu mektuplardan "büyük ve küçük devlet" kavramlarının çıktığını görmekteyiz. Büyük devletler, küçükleri himayeleri altına alarak nüfuz sahaları ekde etmeğe çalışmışlardır⁶².

Mısır-Babil arasındaki yazışmaya daha çok evlenmeler vesile olmuştur. (EA 9, 11, 78) Bunlar da altın ve hediye gönderme işleri ile ilgilidir. Kuzey Suriye ve Filistin şehir beyleri ile politik ilişkiler içindedirler. (EA 55, 287, 324).

Mektuplarda bağlılık ve saygı belirten süs cümlecikleri büyük yer almaktadır. Mektubu gönderenin alıcı ile olan yakınlık derecesine göre sıfatlar eklenmektedir. Örneğin Assur kralı Aşşuruballit, Amenofis'e "kardeşim" diye hitap etmektedir. (EA 6,7). Büyük kiralılar birbirlerine yazdıkları zaman, önce kendilerinin, sonra ailelerinin, atların ve harp arabalarının sağlığını dilemektedir. Eğer küçük bir prens, büyük bir kiralı yazıyorsa, kendisini onun sadık bir uşağı (*arad kitti ša šarri*), ayaklarının tozu (*epir šepē*), ayağının bastığı toprak olarak tavsif eder ve çoğunlukla yedi kere, yedi kere ayaklarına kapandığını belirtir. (*7-šu 7-ta-an šepē bēliia amqut*). Eğer büyük bir kiralı veya firavun, kendinden daha aşağıda bulunanlara yazıyorsa genel olarak kullanılan alışılmış giriş formülünü kullanır ve her türlü iyi dilekten kaçınırdı.

Mısır-Babil mektuplarında siyasi hiç bir olay söz konusu değildir. Esas konu, yeni akrabalık bağlarının kurulması, kız alıp verme, karşılıklı hediye alış verişleri idi. Mitanni kralı Tuşratta'nın kilerde ise altın istekleri yanında kiralın Hititlere karşı giriştiği savaş, saray entrikaları anlatılması dolayısıyla siyasi belge olarak nitelenir. Diğer taraftan, kuzey Suriye beyliklerinin Mısır firavunlarına gönderdikleri mektuplar, Hititlerle beylikler arasındaki siyasal ilişkileri belirtmesi yönünden önemlidir⁶³. Megiddo prensi tarafından büyük bir kiralı yazılan bir mektuba bakalım = R A XIX, s. 97 (ANET, 485).

- 1) a-na šarri bēli-ia
- 2) u dŠamši-ia qf-bí-ma
- 3) um-ma mBi-ri-di-ia

⁶² F. Kral, Fak. Dergisi II, 100 v.d.

⁶³ Knudtzon, aynı eser, Nr. 60-66 ve 156-168.

- 4) arad ki-it-ti ša šarri
- 5) a-na šēpē šarri bēli-ia
- 6) u šamši-ia 7-šu
- 7) ù 7-ta-an am-qut
- 8) li-di-ni šarru be-li-ia
- 9) a-na ardi-šu u a-na āli-šu
- 10) a-num-ma a-na-ku-ma
- 11) ir-ri-šu ih-ri-šu
- 12) i-na al šu-na-ma^{ki}
- 13) u a-na-ku-ma
- 14) ub-ba-lu amēlūti ma-as-sa
- 15) u a-mur-ma
- 16) amēlūti ha-za-nu-ta
- 17) sa it-ti-ia
- 18) la-a ti-pu-šu-ma
- 19) ki-ma ia-ti-ia la-a
- 20) te-ir-ri-šu-ma
- 21) u la-a tu-ub-ba-lu-ma
- 22) amēlūti ma-as-sa ù
- 23) a-na-ku-ma ia-hu-du-un-ni

Çeviri :

- 1) Beyim kırala
- 2) ve güneş tanrıma söyle
- 3) Biridiia şöyle söyler:
- 4) Kıraltın sadık kölesi (olan)
- 5-6) Beyim ve güneşim kıraltın ayaklarına
- 7) yedi ve yedi defa kapandım.
- 8) beyim kıraltı bilsin ki (bilgi edinsin ki)
- 9) kölesine ve şehrinedir (şehriyle ilgilidir)
- 10) Bak, ben
- 11) Şunama şehrinde
- 12) toprağı işliyorum.
- 13) ve insanları angarya^{63a} iş yapmaya götürüyorum
- 14) bak,
- 15-17) benim yanımda olan idareciler

^{63a}) massu = mecburi bir hizmet, Von Soden, AHwb. 619a Corvée; ibranca mas (Gen. 99:15).

- 18) iş yapmıyorlar.
 19-21) benim gibi çalışmıyorlar.
 22) Şuşana şehri (topraklarında)
 23) angarya için adamlarımı
 24) sevk etmiyorlar
 25) ben yalnızım.

Assur kralı Aşşur-uballit'm Mısır kralına gönderdiği mektup (: OLZ, 1903, 379).

- 1) a-na šarri māt misri
 qí-bí-ma
 um-ma ^{il}Aš-šur-uballit [šar ^{ma}Aš-] šur^{ki}-ma
 a-na ka-a-ša bití-ka a-na aššati-ka
- 5) a-na narkabāti-ka ù šabē-ka
 lu-u šul-mu
 mar ši-ip-ri-ia al-tap-ra-ak-ku
 a-na a-ma-ri-ka u māt-ka a-na a-ma-ri
 a-di an-ni ša ab-ba-u-ia la iš-pu-ru
- 10) u₄-ma a-na-ku al-tap-ra-ak-ku
 l narkabtu damiqtu itti 2 sisê
 l abnu u-hi-na ša aban uknê banê
 a-na šul-ma-ni-ka
 u-še-bi-la-ku
- 15) mār ši-ip-ri ša aš-pu-ra-ku-ni
 a-na a-ma-ri
 [tu]-uk-ka-ak (?) -zu
 li-mu-ur u li-it-tal-ka
 [te-]jim-ka u gam-rat
- 20) ma-ti-ka li-mur
 u li-it-ta-al-ku

Ç e v i r i :

- 1-2) Mısır memleketi kralına söyle,
 3) Assur memleketi kralı şöyle söyler:
 4) Sen, senin evin, senin karm
 5) senin harp arabaların iyi olsunlar (selâm olsun)

- 6-7) Seni ve memleketini görmek için habercimi gönderdim.
 Şimdiye kadar babalarımın göndermediğini
 bugün ben sana gönderiyorum.
 iki atlı iyi bir arabayı
 lacivert taşından yapılmış işlenmemiş (?) taşı
- 13) sana selâm hediyesi olarak
 14) gönderiyorum.
 15-16) Sana bakmak için gönderdiğim habercimin
 17) bak, (sonra) o gitsin.
 18-19) senin ve bütün ülkenin fikrini görsün (anlasın)
 20) ve (öyle) gitsin.

7- Orta Assur Çağı Mektupları :

Kültür ve dil bakımından Babil'in etkisi altında bulunan Orta Assur çağında, çok az sayıda bulunan hukukî ve iktisadî belgelerin yanında, mahdut sayıda mektup da bulunmuştur. Ebeling tarafından yayımlanan bu mektuplarda⁶⁴ ilk defa lîmu adlarına rastlandığı için, Aded-Nirari I zamanına ait oldukları (M.Ö. 1310-1280) bilinmektedir⁶⁵. İşlenen 23 mektuptan 18 tanesi bâbu-aha-iddina ile muşallim-Aşşur adlı şahıslara aittir. KAJ'da yayımlanan diğer hukukî metinlerle aynı zamana tarihlenmektedirler⁶⁶. Kıralla yakın ilişkisi olduğu anlaşılan bu adam, mektuplardan öğrenildiğine göre saray için devamlı olarak bilgi toplar ve onları kıralla ulaştırır.

Bu mektuplardan birini okuyalım:

KAV Nr. 96

- 1) a-na mşilli-^uĒ-a-šarri
- 2) û mbēl-li-bur
- 3) qí-bí-ma
- 4) um-ma m ilba-bu-aha- iddina-ma
- 5) msa-ri-e-ni
- 6) šur-šur-ra-te sip [arra]
- 7) am-ta-ha-aş
- 8) ul-te-bi-lak-ku-nu

⁶⁴ E. Ebeling, Urkunden des Archives von Assur Mittellassyrischer Zeit, 1933, M A O G VII 1 s. 5.

⁶⁵ Tell Billa kazılarında da bu devre ait mahdut sayıda mektup elde edilmiştir. Bk. J. Finkelstein, Cuneiform Texts from Tell Billa (JCS VII, 135).

⁶⁶ Keilschrifttexte aus Assur. Juridisches Inhalts Nr. 123, 125, 158 ve 176.

- 9) iš-tu bīt NI[xx x]⁶⁷
- 10) a-na bīt ša-hu-ri
- 11) ki-i a-na [-ku??]
- 12) a-ta-na-ad-nu
- 13) la ú-ša-k [u-nu]
- 14) a-na tar-bi-si
- 15) ša ki-da-nu ú-ša-[a-ma]
- 16) a-šam-me a-na-ku na-[x x]
- 17) la ú-ba-la-aṭ-ku-nu
- 18) ^arahhi-bur umu 5-kam
- 19) li-mu ^m ilA-šur-ēreš

Çeviri :

- 1-3) Şilli-Ea-šarru ve Bel-libur'a söyle
- 4) Babu-aha-iddina şöyle söyles:
- 5-7) Sarieni (adlı adamı) bronz bir zincire vurdum.
- 8) (ve) size gönderdim.
- 9-12) evinden, şahuri evine kadar, benim (kabul ettiğim) gibi⁶⁸ size çıkmasın.
- 14-15) dışarıya avluya çıktı (çıkabilir)
- 16-17) (eğer) ben iştirsem, sizi yaşatmayacağım.
- 18-19) Aşşur-ereş limu'luğunun 11. ayının 5. günü.

8- Yeni Assur Çağ ı Mektupları

Orta Assur vesikalarından sonra, bütün çivi yazısı sahasında genel bir sükûn ve durgunluk olduğundan, uzun bir süre kaynaklar verimsiz ve kısır kalmıştır. Bu hal ancak 10. yüzyılın sonlarına doğru değişmeğe ve her çeşit belge yeniden kendini göstermeye başlamıştır. Ninive (Kuyuncuk) kiral arşivinde ele geçen iki bin kadar mektup veya mektup parçalarından yalnız iki yüz kadarı kiral mektubudur⁶⁹. Bunlar Sargon II'den başlayıp, Asarhaddon ve Asurbanipal'i de içine alan gerek kendileri tarafından, gerekse onlara yazılmış olan mektuplardır. Sanherib'e ait mektup yoktur. Kırallara ait olan bu çeşit mektupların dışında, halka ait ticarî mahiyette veya özel karakterde mektuplar hiç ele geçmemiştir.

Yeni Asur çağının bol belgeleri arasında, bu yön şimdilik kısır kalmaktadır. Assur kıralları mektuba daima amat šarri (:kırılın emri) ibaresiyle baş-

⁶⁷ bīt ni(sir-ti) = (hazine evi) olarak tamamlanabilir (?) bīt şahūri'nin anlamı belli değildir.

⁶⁸ nadānu = burada "müsaade etmek, kabul etmek" anlamındadır. Bk. Del. AHwb. 450b.

⁶⁹ L. Watermen, Royal Correspondance of Assyrian Empire, 1936.

hyorlar, kırala yazılanlar ise ana şarri bēliia aradka (yazarın adı) beyim kırala, senin kölen...’den ibaret olan kısa ve kesin cümlecığı kullanıyorlardı. Politik ilişkilerin belirtilmesi gerekli olan hallerde bunu biraz genişletiyorlardı. Bk. Mek. 736, 738-743, 750 gibi.

Arşivde yeni bir mektup tipi daha mevcuttur. Bunlar falcılar tarafından kırala kötü haberleri yorumlayan mektuplardır⁷⁰

Bu mektuplardan bilinen aşağı yukarı 400 tanesi, kiralın sorduğu özel sorulara verilen cevaplardır. Falcı, girişteki formülleri atlayarak, sorulan duruma uygulanabilen fal pasajlarını doğrudan doğruya yazardı. Kural olarak, falcı daima astrolojik sorularda, kiralın lehine bazı açıklama veya yorumlar yaparak işin içinden çıkardı. Böylece kötü fallar iyiye dönüştürülürdü. Bazan şahsî dilekler de ilâve edilirdi⁷¹. Diğer mektuplardan, giriş formüllerinin yokluğu ile ayrılırlar.

Assur kırallarına valilerden ve kumandanlardan gelen raporlar tarihi değer taşımaları bakımından önemlidirler. Meselâ 280 ve 281 No. lu mektup, Elamdeki ordudau, 344 deniz eli ülkesinden, 691 Arabistandan, 349 ise Borsippar’daki bir ayaklanmadan ve isyanın bastırılmasından bahsetmektedir. Diğer taraftan Şamaşşum-ukin’in kardeşine karşı ayaklanmasına dair bilgiler alırız. Çeşitli yönlerden çok enterasan olan bir örnek 2 No.lu mektuptur. Kiralın hükümet ettiği devir methedilmekte ve şu kelimelerle anlatılmaktadır: St. 9: kararlı günler, adaletli yıllar, büyük sağanaklar, taşkınlar, uygun satış fiatı... St. 16) ihtiyarlar seviniyor, gençler şarkı söylüyor, yıllar hoyu hapiste oturanları sen serbest bıraktın, uzun günler hasta yatanlar, yeniden canlandılar, aç olanlar doyuruldu, üzüntülü olanlar teselli edildiler. Ağaçlar meyvalarla (?) örtüldü... Sonunda da mektubu yazan, oğlunun kiralın hizmetine alınmasını kırıaldan rica eder. Mektup, edebî örneklerin en güzelini temsil edecek niteliktedir. Pek çok mektupta ise idarî bölgedeki halkın tutumu, gizli bir tutuklamanın icrası (No. 128), ürünün eksikliği hakkında bilgi vermektedir. Hekim mektupları da mevcuttur. (No. 391, 324). Dinî ayinlerle ilgili haberleri taşıyan mektupların sayısı kabarıktır (23, 42, 65, 338). Mektuplar içinde bazı falcıların falları da yer alır⁷² (31, 58, 1216). Görülmüyor ki bu devirde artık ifade ve üslûp zenginleşmiş, mektup tarzı eski kuruluşunu kaybetmiştir. Şimdi bunlardan birkaç örnek verelim:

⁷⁰ R. C. Thompson, *The Reports of the Magicians and Astrologs*, 1900, London.

⁷¹ L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*, s. 279 v.d.

⁷² Yazarı belli olmayan Waterman, 1216 No. lu mektuptan Asarhaddon’un kiralığı ile ilgili falları öğreniyoruz. Bilhassa 11. satırda Asarhaddon’un al aşiti adlı bir yerde gizlendiği Ay. 10) da da Sanherib’in hasta olduğu için vazifelerini yapamadığı, Bēl-uşezib’in falına göre Asarhaddon’un kiral olacağı anlatılmaktadır.

Mar-İştâr'dan Assurbanipal'e yazılan bir mektup

Nr. 338

- 1) a-na šarri bēli-ia
- 2) arad-ka ^mMār-ištar
- 3) lu-u šul-mu a-na šarri bēli-ia
- 4) ^{il}Nabû u ^{il}Marduk a-na šarri bēli-ia
- 5) lik-ru-bu ūmē ar-ku-ti
- 6) tu-ub šēri u hu-ud lib-bi
- 7) ilāni rabūti a-na šarri bēli-ia
- 8) liš-ru-ku ša šarru be-li
- 9) iš-pur-an-ni ma-a ^arah- 10) da-a-ri arhu an-ni-i
- 11) par-ši la te-ip-pa-ša
- 12) mušu ša ūmi VI kam ^mAm-mu-sa-lam
- 13) a-na Bāb-ili
- 14) e-tar-ba

Ay.

- 1) [pa]-na-tu-uš-šu
- 2) umu 3^{kam} ^{il}Nabû it-tal-ka
- 3) ūmu IV^{kam} ūmu V^{kam} ūmu VI^{kam}
- 4) bāb parši bēl u Nabû
- 5) pa-ti-ia niqē
- 6) ip-ša ki-i un-qu
- 7) ša šarri bēli-ia a-mur-u-ni
- 8) te-c-mu a-ša-kan
- 9) ri-ih-ti par-ši ša ^arah- 10) arhu ša e-ra-ban-ni
- 11) ki-i ša šarru be-li
- 12) iš-pur-an-ni ip-pu-šu

Çeviri:

- 1) Beyim kırala
- 2) kölen Mar-İştad'dan.
- 3) Beyim kırala selâm
- 4) Tanrı Nabû ve Marduk beyim kırala
- 5) uzun günler takdis etsinler.
- 6) et iyiliği ve kalp sevinci (sağlık ve mutluluk)

- 7) büyük tanrılar beyime
- 8) hediye etsinler. Beyim kiralın
- 9) bana yazdığı hakkında (bana şöyle yazdı):
- 10) Eylül ayı muafıtır.
- 12) Ammusalam'ım
- 13) Babile
- 14) girişinin
- 12) altıncı günü gecesi
- 11) sen hiç bir tören yapmıyacaksın.
- 1) Daha önce
- 2) üçüncü gün Nabû (törene) gitti.
- 3) dört, beş ve altıncı günlerde
- 4) Bêl ve Nabû'nun tören kapıları
- 5) açılmıştır. Kurbanlar
- 6) yapılmıştır.
- 7) Beyimin mühürlü mesajını görünce
- 8) emir verdim.
- 9) Eylül ayının geriye kalan diğer törenleri
- 10) gelecek ayda
- 11) beyim kiralın
- 12) bildirdiği gibi yapılacak.

Bilindiği gibi, Asurbanipal'in, babasının zamanında tahta oturup oturmadığı konusu münakaşalıdır⁷³. Onun 5. seferinden döndükten sonra bir merasim söz konusudur. Aşağıdaki mektup bununla ilgili görülebilir. Mektubun göndericisi Marduk-şum-uşur uzun bir giriş formülünden sonra şöyle anlatmaktadır:

Waterman, 923 No. lu mektup (ANET s. 450).

- 7) ¹¹A-şur ina şuttu a-na ab abi-şu ša šarri beli-ia abkalli iq-ti-[ba-a]
- 8) šarru bêl šarrâni lib-bi-lib-bi ša abkalli u A-da-pá [. . . .]
- 9) tu-ša-tir ni-me-ki Apsi û gi-mir um-ma-nu [x x]
- 10) ki-i abi-şu ša sarri beli-ia a-na ^{mu}Mu-sur il-lik-[a-ni]
- 11) ina qa-an-ni ^{a1}Harran bît ili šá işerini e-tam-[ru x x]
- 12) ¹¹Sin muhhi işşibirri kam-mu-us 2 agê ina qaqqadi-şu [x x]
- 13) ¹¹Nusku ina pani-şu iz-za-az abi-şu ša šarri beli-ia e-tar-ba
- 14) [qatâ-şu]ina qaqqadi iş-ša-kan ma-a tal-lak mâtâte ina ina lib-bi ta-kaš-şad

⁷³ K. Yalvaç, Veliâhlik Meselesi ve Asurbanipal DTCT. Dergisi XXI 1-2, s. 55 v.d.

- 15) [it-tal-l]ak ^{ma}Mu-sur ik-ta-šad ri-ih-ti ma-ta-a-ti
 16) [ša a-na] ^{J1}Aššur ^{J1}Sin la kan-ša-ni šarru bēl šarrāni i-kaš-šad

devamı çok bozuk

Çeviri:

- 7) rüyada, tanrı Asur, benim beyim olan kiralın büyük babasına
- 8) (Sanherib'e) konuştu: "Ey bilge, sen kiral, kırılların beyi, Adapanın ve bilgelerin ahvadı
- 9) Sen Apsu'nun hikmetine ve ustaların tamamına üstün geldin...
- 10) (Assarhaddon), beyim kiralımın, babası Mısır'a gittiği zaman
- 11) Harran bölgesinde, sedir ağacından (yapılmış) bir tanrı evine baktığı zaman....
- 12) Sin bir bastona dayandı (güvendi), başı üzerinde iki taç...
- 13) Nusku onun önünde duruyor. Kiralımın beyimin babası içeri girdi
- 14) ellerini başı üzerine koyuyordu. Şöyle diyerek: Sen gitmelisin, ülkeler zaptetmelisin.
- 15) O gitti, Mısırı zaptetti, geriye kalan memleketleri
- 16) Asur ve Sin'e eğilmeyen ülkeleri, kiral, kırılların beyi zapt edecek.

Bu devir mektuplarında kiralın adı çok az zikredilmiştir. (Örnek 422 No.) ana ummi šarri (kiralın annesine) ifadesinden, Asarhaddon'un annesi Zaqūtu kastedilmektedir (Nr. 917, 1239).

8- Yeni Babil Mektupları:

Yeni Assur devrinde olduğu gibi, bu devirde de, her çeşit vesika yanında mektuplar da bollaşmış ve gelişmiştir. Bu vesikaların en eskileri M.Ö. 7. yüz yıldan itibaren tarihlenir. Mektuplar Yeni Babil devletinin 539 yılında çöküşünden sonra Pers istilâsı - Seleukitler zamanında da yazılmağa devam etmiştir. Ele geçen mektupların bir kısmı, kırılların şahsî, siyasî ve askerî yazışmalarını içine almakta ve bir kısmı ticarî mahiyette bulunmaktadır⁷⁴. Fakat Sargonidler devrinde ağır basan politik karakterine mukabil, ticarî hayatın gereği olan bilgiler de önemli yer tutar.

Eğer kiral mektupları söz konusu ise a-mat šarri ana x (x'e kiralın emri) diye başlar, nezaket formülü olarak šul-mu ia-a-ši lib-ba-ka- lu-u ta-ab-ka (: ben iyiyim, kalbin ferah olsun) terimleri kullanılır.

Özel mektuplar ise tup-pi x a-na Y ahi-ia (yakınlık bildiren bir sıfat) *Bēl ū Nabū šu-lum ū balātum ša a-hi-ia liq-bu-ū* (tanrı Bel/Marduk ve Nabū

⁷⁴ Yeni Babil Mektupları için bk. C. Thompson, Late Babylonian Letters (Lucas's semitic text series) Ebeling, Neubabylonische Briefe aus Uruk 1930-34 (çivi yazılı metin YOS III). Ebeling, Neubabylonische Briefe, 1949 (Metin CT XXII).

sağlık ve hayat dilesin) veya $u_4mu-us-su\ b\bar{e}l\ u\ Nab\bar{u}\ a-na\ bal\bar{a}t\ na-ap-\bar{s}a-a-ti\ b\bar{e}li-ia\ \acute{u}-sal-la$ (:Her gün Bel ve Nabû'ya beyim'e uzun ömür (vermesi için) dua ediyorum. Gönderilene, kardeş olarak hitab edildiği hallerde, bu yakınlığı, bir akrabalık işareti olarak telâkki etmemek gerekir. Çünkü aynı yazarm, kardeş olarak belirttiği çeşitli kişilere hitab eden mektupları vardır. Genellikle gönderenin seviyesi belirtilmediği halde, alıcı için sık sık şangi Sippar (: Sippar'ın rahibi) veya büyük bir memur olduğu anlaşılan qepû yer almaktadır (CT XII 12, XXII 10, 17).

Tabletlerin bazıları kesin olarak Nabonid, Cyrus veya Darius hükümet yıllarına göre tarihlendirilmiştir⁷⁵.

Mektupları yazısı, temsil ettikleri devrin özelliklerine ve yazı karakterine uygun olarak değişiktir.

Bu devre ait ölçüde yapılan hüle ile ilgili şikâyeti belirten özel bir mektup örneğini okuyalım:

E. Ebeling, Neubabylonische Briefe aus Uruk (metin: Clay, Yale Oriental Series III) Nr. 13.

- 1) tuppi ^mzēr-ukin u
- 2) ^m ^uNabû-karabi-šeme
- 3) a-na ^{auc}ša-tam u ^m ^uNabû-aha-iddina
- 5) bēlē-e-ni $u_4mu-us-su$
- 6) ša bēlē-e-ni nu-šal-la
- 7) a-na muh-hi 4 me uṭṭāti
- 8) ša a-na ^m ^uNergal-ahhē-ereb
- 9) bēlē iš-pu-ru-nu
- 10) al-la 3 me uṭṭatu ul id-din
- 11) um-ma uṭṭātu ul dag-lak
- 12) al-la-nu-uš-šu uṭṭatu
- 13) ul a-nam-din bēlē
- 14) lu-ú i-du-ú
- 15) te-c-mu ša
- 16) bēlē-e-a
- 17) ni-iš-me a-na muh-hi
- 18) ^{auc}man-di-di ša bēlē

⁷⁵ Pinches PSBA XXXIII pl. XXII st.9 = arah aiaru ūmu 27-kam šattu 8-kam m.dNabû-na'id šar Babil^{k1} (= Babil kralı Nabonid'in 8. yılı, Anaru ayının 27. günü) ve CT XXII 233. st. 8. arahkislimmu ūmu 24-kam šattu 5-kam ku-ra-nē šar Babil^{k1} šar matūti (= ülkeler kralı, Babil kralı Cyrus'un 5. yılının 24. kislimmu ayında) örneklerinde olduğu gibi.

- 19) iš-pu-ru-ni um-ma uṭṭata
- 20) a-na pir-qí i-man-da-ad
- 21) ^uBel u^uNabû ki-i mim-ma
- 22) ša pir-qí ina lib-bi i-pu-šu
- 23) al-la l ma-ši-hu im-šu-uh
- 24) ma-ši-hu la im-šu-hu
- 25) um-ma at-ta ul ta-maš-šah
- 26) a-ni-ni ni-maš-šah ša pir-qí
- 27) a-na bēlē-e-a
- 28) il-tap-ra ṭe-e-mu
- 29) ša bēlē-e-a kap-du
- 30) ni-iš-me

Ç e v i r i :

- 1) Zer-ukin ve
- 2) Nabû-karabi-šeme'nin
- 3-4) beylerimiz (olan) Satam ve Nabû-ah-iddina'ya mektubu.
- 4-5) Her gün Bel'e ve Nabû'ya beyimizin
- 6) hayatı için dua ettik.
- 8) Nergal-ahhe-ereb'e beyin gönderdiği
- 7) dört yüz ölçü uttatu'ya (dane, buğday) gelince
- 10) (o) üç yüz ölçü buğdayın dışında (bir şey) vermedi.
- 11) şöyle söyleyerek: buğdaya bakılmamıştır (itina edilmemiştir).
- 12) onların dışında buğday
- 13) vermeyeceğim. Beyler
- 14) bilsinler.
- 15-17) Beylerimin emirlerini işitelim (bildirsinler).
- 18) Ölçü yapan memurlarla ilgili olarak
- 19) beylerin yazdıklarına gelince:
- 20) buğdayı yanlış olarak⁷⁶ (noksan) ölçüyor.
- 21-22) Nabû ve Bel'in (nezdinde) noksan iş yaptı
- 23) Sadece bir ölçü ölçtü
- 24) (diğer) ölçüyü ölçmedi
- 25) şöyle diyerek: sen ölçmeyeceksin,
- 26) biz ölçeceğiz. Yanlışı (noksanı)
- 27-28) onlar efendime yazdılar, bildirdiler.
- 29-30) efendimin kararını önemle işitmek istiyoruz.

⁷⁶ parāqu: ayırmak, kesmek, mecazi olarak. güçlük çıkarmak Bk. CAD, 828b; Von Soden, GAG, 73b. pirqu = eksik, noksan.

Bu devirde alıştığımız kalıplardan ayrılan mektuplar görülmeye başlar. Yazarının adının görülmediği örnekler boldur. Aşağıya aldığımız örnekte ne giriş formülü, ne de selâm kısmı olmaksızın doğruca konuya girilmektedir. Adı belli olmayan bir yazarın 22. yılına ait olan mektup şöyledir:

Tu M II/III 261 (Ebeling, Neubab. Briefe s. 156).

- 1) šattu 22-kam ši-pir-tum-ka l šiqlu kaspa
- 2) ina qatē mpir'-' apil mgi-mil-lu
- 3) mri-mut apil mnadna u
- 4) mšu-la-a apil mša-kin-šumi
- 5) ū-še-bi-lak-ka um-ma
- 6) kaspu a-na m^dEn-lil-šumu-ibni
- 7) ina qate ta-nam-din
- 8) mim-ma ina muh-bi-ia
- 9) ul ra-ši a-mat šarri
- 10) ina muhhi-ka ki-i kaspu a-na
- 11) m^dEnlil-šumu-ibni ta-at-tan-nu
- 12) qal-la u man-da-at-ta-šú
- 13) ta-tur-ru

Çeviri:

- 1) 22. yılda senin mektubun (üzerine) 1 şeqel gümüşü
- 2) Gimillu'nun oğlu Pir'i
- 3) Nadna'nun oğlu Rimut ve
- 4) Şakin-şumi'nin oğlu Şulu vasıtasıyla
- 5) şöyle diyerek sana gönderdim:
- 6) "gümüşü Enlil-şumu-ibni'ye
- 7) (kendi) ellerine vereceksin
- 8) benim üzerimde (bana) hiç bir (istek) olmadı (onun benden bir isteği olmadığı). Kırılın emri
- 9) sanadır. Gümüşü
- 10) Enlil-şumu-ibni'ye verdiysen
- 11) esir ve emanet (sana) dönecek.

Bania adlı bir Babil'inin mahkemeye düşen işiyle ilgili olarak babasına yazdığı bir mektup örneği:

Y O S , 35 (Ebeling, Neubab. Briefe aus Uruk)

- 1) tuppi mba-ni-ia a-na
- 2) mⁱⁱNabû-šar-uşur abi-ia

- 3) ^uNabû u ^uMarduk a-na abi-ia
- 4) lik-bu (!)-ru kaspu-² l manû
- 5) ša ^mkal-ba-a bêlu iš-pu-ra-am-ma
- 6) ina qātā ^m ^uNabû-na-šır iš-šam-ma
- 7) id-din-nu kaspu ki-i áš-šu-ú
- 8) i-na bît di-i-ni a-na
- 9) ^{awel}daiānē uk-tal-lim
- 10) ^{awel}daiānē iq-ta-bu-nu
- 11) um-ma kasma a-na man-ma
- 12) la ta-<na>-am-din a-di
- 13) muhhi ^{awel}qal-la ni-ib-ba-kám-ma
- 14) ri-ik-su it-ti-šu
- 15) ni-ri-ik-ka-su
- 16) ù ú-il-tim la-pa-ni
- 17) ^mmu-še-zib-^uMarduk
- 18) ni-na-áš-šá-am-ma
- 19) ni-na-da-na-ak-ka
- 20) kasma a-na Man-ma ul a-nam-din
- 21) a-di muhhi ri-ik-su
- 22) ù ú-il-ti at-ta-šá-a
- 23) ^uBel u ^uNabû ša mim-ma
- 24) ma-la te-pu-šu
- 25) dum-qí-šu a-na be-li-ia
- 26) lu-kal-li-mu

Çeviri :

- 1-2) Bania'nın babam Nanû-şar-usur'a mektubu
- 3-4) tanrı Nabû ve Marduk babamı takdis etsinler.
- 5 6) Kalba'nın bir mana gümüşünü bey bana gönderdi. Onu Nabû-nasir'in ellerinden aldı.
- 7-9) verdiler, ben aldığımda gümüşü mahkemede hâkimlere gösterdim.
- 10-12) Hakimler şöyle söylediler: Sen gümüşü
- 13-15) biz bir uşak gönderip, onunla bir sözleşme yapıncaya kadar,
- 16-19) Muşezib-Marduk önünde bir belge⁷⁷ elde edinceye ve sana verinceye kadar
- 12) hiç kimseye veremezsin.

⁷⁷ uiltu = alacak talebi, Von Soden, GAG § 55 k.; borç sorumluluğu.

- 21-22) Sözleşmeyi ve belgeyi almaya kadar
 20) gümüşü kimseye verme.
 23-24) Bel ve Nabû'nun nezdinde yaptığım herşeyi
 25-26) iyiyi, beyime göstereceğim.

Tanrı Mektubu :

Diğer bir mektup şekli "Gottesbrief" denilen tanrı mektuplarıdır. Bunlar kırallar veya önemli özel kişiler tarafından bir dindarlık ifadesi olarak tanrıya hitaben yazılmışlardır. Büyük bir ihtimalle mektup, hitab edilen tanrının mabedine konmaktadır⁷³. Bunlara ait hem Sumerce hem de Akkadece örnekler bulmaktayız. Sumerce olarak yazılmış olan bir örnek⁷⁹, Ur'da bulunan (neşredilmemiş) ve tanrıça Nin-tin-u-ga'ya İnanna-kam tarafından yazılmış olan mektuptur. Yazar dini mahiyette bir inşaat sebebiyle, hizmetini tanrıya arz eder. Z A 44 (NF 10)'da neşredilen diğer bir mektup⁸⁰ Falkenstein'a göre Urşaga adında birinin krala vasıta ile gönderdiği haber olup, tanrı mektubu değildir. Ona göre bu, kendini hayatta iken tanrılaştıran bir krala yazılan mektuptur. Çok süslü bir üslûpla başlar, fakat baba evinin yabancı ellere geçmemesi ricası o kadar günlük bir ifade ile devam eder ki, mektubun hangi sebeple yazıldığı anlaşılammaktadır. Edebî yönden güzel bir örnek sayılabilecek olan bu mektubu buraya almakta yarar görüyoruz:

- 1) lugal gud-idi-gùn su₆-^{na}4- za-gìn-lá-mu-ur
- 2) ù-na-a-du₁₁
- 3) alam-guşkin u₄-du₁₀-ga tu-da
- 4) áb-za-za amaš-kù-ga bulùg-gá šà-kù-^dInanna [-dumu]-^dZu+en-na
 <pà-da>
- 5) en ner-gál-^dInanna-mu-úr ù-ne-dè-dah
- 6) za-e dím-ma-zu dumu-an-na-me-en
- 7) du₁₁-ga-zu du₁₁-dingir-ra-gim hur nu- ge₄-ge₄-dè
- 8) du₁₁-zu im-an-ta-šèg-gá-am šit nu-tuk-tuku-dam
- 9) ^mUr-ša₆-ga ir-zu na-ab-bi-a
- 10) lugal-mu bar-mà èn bí-in-tar dumu-uri <^{ki}>-ma-me-en
- 11) tukum-bi lugal-mà an-na-kam

⁷³ L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia* s. 279.

⁷⁹ C. J. Gadd, *Ideas of Divine Rule* s. 27 not. 3.

⁸⁰ A. Falkenstein, *Ein Sumerischer "Gottesbrief"* (ZA 44, 1-25). Bundan başka De Geouillac, *Textes Religieuses Sumeriens du Louvre* Nr. 58 (AO 6720 b) (TCL 16)'da muhtemelen bir tanrı mektubudur. Uruk'lu Sin-kašid tarafından Meşlamtaea'ya yazılmıştır. Krş. OLZ, 36 1933, s. 302.

- 12) é-ad-da-mà lú nam-ba-an-tùm
 13) ki-ür-é-ad-da-mà lú nam-mu-da-an-kar-ri
 13) lugal-mu hé-en zu

Ç e v i r i :

- 1) Çok renkli gözlü, lâcivert taşından yapılmış sakal taşıyan beğa kıralıma
- 2) söyle:
- 3) İyi bir günde yaratılmış olan altın heykel,
- 4) temiz bir ağılda yetişmiş sfenks, Sin'in çocuğu (olan) Inanna'nın temiz kalbinin seçtiği
- 5) Inanna'nın kahramanı beyime söyle,
- 6) yapına (heykeline göre) Anu'nun evlâdısın sen.
- 7) Senin sözü, tanrının sözü gibidir, karşı konmaz.
- 8) Senin sözü, gökten inen yağmur fırtınasıdır, onun kontrolü yoktur.
- 9) Senin kölen Urşaga şöyle konuşuyor:
- 10) Kıralım bana bakış atfetti. Ur şehrinin oğluyum ben.
- 11) Kıralım göğün kıralı iken (kıralı olduğu süre)
- 12) babamın evini kimse taşımamalıdır (kendisine almamalıdır).
- 13) baba evimin temelini kimse tahrib edemez (kimse gasp edemez).
- 14) kıralım bunu böyle bilsin.

Elimize daha az sayıda geçen Sumerce yazılmış tanrı mektubuna karşılık, akkad'ca olarak yazılanların sayısı daha çoktur. Bunlar daha ziyade Eski Babil, Mari, Yeni Assur devirlerine aittirler.

Örneğin tanrının himayesini rica eden Zimri-lim, nehir tanrısına şöyle hitab etmektedir:⁸¹

a-na ¹¹Nārim be-li-ia
 qi-bí-ma

um-me Zi-im-ri-li-im warad-ka-ma (Senin kölen Zimrilim nehir tanrına şöyler söyler: altından yapılmış bir hediye göndererek onun yardımını diler).

Tanrı mektuplarının en güzel örneğini hiç şüphesiz Sargon II'nin sekizinci seferine ait ayrıntılı haberleri içine alan mektup teşkil etmektedir⁸².

⁸¹ Von Soden, JAOS, 71 (1951) s. 267 ve duplik. (KAR 373) ARM I Nr. 3; Dossin, Syria 19 (1938), 126 ve Syria 20 (1939), 100; YOS 2, 141 (bk. Namengebung s. 54). Yeni Asur devrine ait, Asurbanipal tarafından tanrı Assur'a yazılan bir mektup (CT 35, 44-45) bilinmektedir: ši-pir-ti ^m,¹¹Aššur-(ban-apli) a-na ¹¹Aš-šur a-šib é-(hur-sag-gal).

⁸² Thureau-Dangin, une relation de la 8ème campagne de Sargon, Paris, 1912; A. Ungnad, Der Gottesbrief als Form Assyrischer Kriegsberichte, Sitzung (OLZ XXI, (1918), 72; JNES, 19 (1960), 133-147.

Bu sefere ait harp haberlerini Sargon, mektup şeklinde tanrı Aşşur'a, Assur şehrinin diğer tanrılarına ve tanrıçalarına, şehre ve bizzat kendi halkına bildirmektedir. Gayet güzel bir edebî bir uslûpla yazılmış olan bu mektubun özel bir stili olduğu görülür:

- 1) a-na ¹A-şur a-bu [] ilāni
- 2) [bēli rabē a-şib é .hur .sag .gal .kur .kur .ra] é-kur-ri-šu rabî
- 3) [a-dan-niš a-dan-niš] lu-u šul-mu
- 4) [a-na ilāni iştārāti]
- 5) [a-si-bu-ut é .hur .sag .gal .kur .ku] r .ra é .kur-ri-šu-nu rabî
- 6) [a-dan-niš a-dan-niš] lu-ú šul-mu
- 7) [a-na ilāni ¹šimāti x x] iştārāti
- 8) [a-ši-bu-ut al aš-şur é .kur-ri-šu-nu rabē^c
- 9) a-dan-niš a-dan-niš lu-ú šul-mu
- 10) [a-na ^mşulmanu-aşarid šan] gu el-li
- 11) pa-lih ilu-ti-ka rabî-ti u karaşi-su
- 12) [a-dan-niš a-dan-niš] lu ú šul-mu
- 13) Kırık olmasına rağmen e .te . [puş ve e-te-[bir] kelimelerinden (yaptım, aştım) harp haberlerinin başladığı belli olur.

- 1) tanrıların babası olan tanrı Asur'a
- 2) Onun mabedi Ehursaggalkurkura'da oturan büyük beye
- 3) çok çok selâm.
- 4) Tanrı ve tanrıçalara
- 5) Ehursag'da oturan
- 6) çok çok selâm
- 7) mukadderat tanrılarına... tanrıçalara..... selâm

V. SONUÇ

Şöyle özetleyebiliriz:

1) Görülüyor ki sahamızda Yeni Sumer çağı dahil, hemen her devirde Sumer ve Akkad dilleriyle yazılmış mektuba rastlamaktayız. Bunlar arasında devlet mektupları kadar, özel mektuplar da önemli bir yer tutmaktadır. Anlaşıldığına göre mektup, haberci eliyle, sahibine götürülüp okunuyordu.

2) Mektuplar, ufak farklarla belli kalıplara göre hazırlanıyordu. Ancak geç devirlere doğru, alışageldiğimiz formlardan ayrılan bazı örnekler görülmeğe başlar. Bunlar belki bir yenilik belirtisi veya önderi sayılabilir.

3) Tarihî devirlere has yazı ve dil özellikleri, mektuplara da aynen aksetmektedir.

4) Genellikle tarihsiz olan mektuplarda, kiral adlarına ve yıllarına göre tarihleme usulu, ilk defa Yeni Babil ve Elam mektuplarında görülür.

5) Cünün ihtiyaçlarına uygun olarak her şey mektuba konu olmuştu.

6) Bu sebeple, devrin politik, kültürel, sosyal ve edebî yönlerini aydınlatacak nitelikte belge mahiyetindedirler.

1971 - 1972 HACIBAYRAMLAR KAZISI

ÜMİT SERDAROĞLU

1971 yılında başlayan çalışmalarımıza konu olan Hacıbayramlar höyüğü, Muğla'nın Yatağan ilçesine bağlı Turgut (antik Lagina) bucağının kuzeyindeki Hacıbayramlar köyünün 500 m. kadar doğusundadır. Hacıbayramlar köyü Gökbel Dağı'nın güney eteğinde Turgut çukurluğunun kenarında kurulmuştur. Köye, Milas-Yatağan karayolundan ayrılarak giden iki yol vardır (Lev. XIII). Birincisi Eskihisar (Stratonikeia) içinden geçen, Bağcılar üzerinden Turgut'a giden kısa, fakat bozuk, eski yoldur. Bağcılar köyünde kuzeydoğuya sapar, Taşkesik köyü'nü geçtikten sonra kuzey'e döner, bir süre Dipsiz Çayı'na paralel gider, birkaç sel yatağı ve bir köprüyü aştıktan sonra köye ulaşır. İkinci yol, karayolunun Yatağan'a 3 km. uzaklıktaki noktasından Turgut'a dönen yoldur. Bu yol Turgut'a varmadan önce Bağcılar-Taşkesik arasındaki birinci yolla birleşir. Turgut bucağı ile Hacıbayramlar arası kuşucuşu 5.5. km. dir. Ayrıca işlek olmayan bir de yol bağlantısı vardır, yürüyerek bir saat sürmektedir.

Höyük ve Çevresi ile İlgili İlk İlişkiler :

Hacıbayramlar höyüğü ilk defa 1965 yılında Bodrum Müzesi Müdürü sayın Haluk Elbe ve müzede görevli sualtı araştırmaları uzmanı sayın Yüksel Egdemir tarafından kaçak kazılar nedeni ile gezilmiştir. Yetkililer tarafından, Milas'taki kekklikli mimari süsleme levhalarının geliş yeri olarak belirtilen höyük ve çevresini 1970 yılının yazında, sayın Haluk Elbe ile birlikte gezmiş ve yaptığımız yüzey toplamalarından sonra bir arkaik yerleşme ile karşı karşıya olduğumuz kanısına varmıştık. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünden gerekli izin ve tahsisatı aldıktan sonra onun adına 1971 yılı yaz aylarında ilk araştırmalara başladık.

Yaptığımız çalışmaları birbirinin devamı olan iki bölümde ifade etmek mümkündür.

A) İlk yıl höyük ve çevresinin topografik haritası hazırlandı. Çevrenin jeolojik ve jeomorfolojik araştırmaları heyet üyemiz Dr. İlhan Kayan tarafından tamamlandı.